

Şeyh Seyyid Abdülkâdir-i Belhî Divânı'nda Kur'an-ı Kerim Ayetlerinin ve Hadislerin Etkisi

Nurgül Kına*

ORCID: 0000-0001-5942-7736

Öz

Fars Edebiyatı, dinî ve tasavvufî konular açısından oldukça zengin bir edebiyattır. Bu edebiyatın en belirgin özelliği, en başta ilham kaynağının Kur'an-ı Kerim olmasıdır. Şair ve yazarlar bilhassa dinî ve tasavvufî muhtevalı eserlerinde duygu ve görüşlerini güçlendirmek için Kur'an-ı Kerim ayetlerinden ve hadislerden yararlanmışlardır. Bu çalışmada, divânında Kur'an-ı Kerim ayetlerinin ve hadislerin etkisi altında kalmış Şeyh Seyyid Abdülkâdir-i Belhî'yi bir şair olarak, belli bir ölçüde tanıtmaya çalışılmaktadır. Makalede öncelikle Abdülkâdir-i Belhî'nin hayatı, eserleri ve şiirindeki yazım tarzı özellikleri tanıtılmaya çalışılmıştır. Devamında Abdülkâdir-i Belhî Divânı'ndaki Kur'an-ı Kerim ayetlerinden, hadislerden etkilenme tarzları ve şekilleri inceleme konusu olmuştur. Şairin Kur'an-ı Kerim ayetlerinden ve hadislerden etkilenerek söylediği her sentakstan şiir ve beyitler seçilmiş; divânından şiir örnekleri ayet ve hadislerle birlikte ele alınmıştır. Söz konusu ayet ve hadisler, okuyuculara ilgili açıklamalarla birlikte daha fazla bilgi vermek için sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Seyyid Abdülkâdir-i Belhî, Divân-ı Belhî, Kur'an-ı Kerim Ayetleri ve Hadisler

Gönderme Tarihi: 01/09/2018

Kabul Tarihi: 20/10/2018

* Öğretim Görevlisi Dr., Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü - Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, E- posta: nurgulkina@ardahan.edu.tr

The Influence of Holy Quran Verses and Hadiths in Sheikh Abd ol-Qader Balkhi's Dewan

Abstract

Persian literature is a quite rich branch in terms of religious and mystical topics. The literature's prominent inspiration source is Holy Quran. Poets and writers benefit from Holy Quran verses and hadiths to empower their emotions, opinions and visions, particularly in religious and mystical works. In this study, there is an effort to introduce Sheikh Abd al-Qader Balkhi, who is influenced under the Holy Quran verses and hadiths in his dewan as a poet. The article, first of all, introduces the life of Abd ol-Qader Balkhi, his works and writing styles in his poems. The article also studies influence of the Holy Quran verses and hadiths in Abd ol-Qader Balkhi's Dewan in terms of style. The poet's poems and couplets which are influenced by the Holly Quran verses and hadiths are discussed with examples from his dewan and verses and hadiths. These verses and hadiths will be presented to the readers with detailed information.

Keywords: Sheikh Abd ol-Qader Balkhi, The Dewan of Balkhi, The Holy Qur'an Verses and Hadiths, Persian literature.

Received Date: 01/09/2018

Accepted Date: 20/10/2018

Влияние стихов и хадисов Священного Корана в диване (в сборнике стихов) Шейха Сайида Абдуль Кадира Аль-Балхи

Резюме

Почётное место в персидской литературе занимает религиозные и суфийские темы. Наиболее очевидной особенностью этой литературы является то, что в первую очередь источником вдохновения в создании произведений является Священный Коран. Поэты и авторы, особенно в произведениях религиозного и суфийского содержания, воспользовались аятами (стихами) и хадисами Корана, чтобы укрепить свои чувства и взгляды. В этом исследовании мы поставили перед собой цель представить Шейха Сайида Абдуль Кадира Аль Балхи в определенной степени как поэта, который создавал свой диван под влиянием стихов и хадисов Корана. В статье в первую очередь исследованы жизнь, произведения Шейха Сайида Абдуль Кадира Аль Балхи и его стиль написания стихов. Следовательно, были рассмотрены стили и формы влияния аятов и хадисов Священного Корана в диване Абдуль Кадира Аль Балхи. Нами выбраны все виды синтаксических конструкций из стихов и бейтов, которые были написаны автором под влиянием стих и хадисов Священного Корана, также приведены примеры стихов из его дивана вместе с аятами и хадисами. Стихи и хадисы, о которых будет идти речь, будут представлены читателям с объяснениями.

Ключевые слова: Шейх Сайид Абдуль Кадир Аль-Балхи, диваны Балхи, стихи и хадисы Священного Корана.

Получено: 01/09/2018

Принято: 20/10/2018

تأثیر آیات قرآن کریم و احادیث در دیوان شیخ سید عبدالقادر بلخی

چکیده :

در ادبیات مذهبی و عرفانی، ادبیات فارسی شاخه‌ای کاملاً غنی است. ویژگی برجسته این ادبیات الهام بخش اصلی آن قرآن کریم است. شاعران و نویسندگان از قرآن کریم و حدیث بهره‌مند می‌شوند تا احساسات، عقاید و دیدگاه‌های خود را به ویژه در آثار مذهبی و عرفانی تقویت کنند. این کار پژوهشی تلاشی است برای معرفی شیخ سید عبدالقادر بلخی به عنوان شاعری که در سرودن دیوان خود تحت تأثیر آیات قرآن کریم و احادیث بوده است. در مقاله حاضر ابتدا به معرفی احوال و آثار عبدالقادر بلخی و ویژگی‌های سبکی در شعر وی پرداخته شده است، در ادامه، شیوه‌ها و گونه‌های تأثیرپذیری از آیات قرآن کریم و حدیث در دیوان عبدالقادر بلخی مورد بررسی قرار گرفته شده است. اشعار و ابیاتی که به هر نحوی شاعر در سرودن آن‌ها متأثر از آیات قرآن کریم و احادیث بوده است، استخراج شده و نمونه‌های اشعار از دیوانش، به همراه آیات و احادیث مورد نظر، آمده است. در نهایت آیات و احادیث مورد نظر، همراه با توضیحات مربوط، برای اطلاع بیشتر خوانندگان ارائه می‌گردد.

واژه‌های کلیدی: شیخ سید عبدالقادر بلخی، دیوان بلخی، آیات قرآن کریم و احادیث.

مقدمه

گفتنی است تأثیر قرآن کریم و حدیث در ادب فارسی به دوره ای خاص تعلق نمی‌یابد، چرا که این تأثیرپذیری در شعر شاعران عصر سامانی و غزنوی و نیز سخن‌سرایان عارف‌مسلك سبک عراقی به خوبی و روشنی نمایان است.¹

زبان و ادب فارسی، در گذر زمان، با فکر و فرهنگ قرآنی و حدیثی پیوند یافته است؛ به بیانی دیگر، قرآن کریم و احادیث نبوی یکی از مهم‌ترین و به عبارت دقیق‌تر، اصلی‌ترین منبع الهام و تأثیر در ادبیات فارسی به شمار می‌روند. از این‌رو، برای پژوهشگرانی که امروزه پیرامون ادب فارسی به کند و کاو می‌پردازند، گریزی جز شناخت آموزه‌ها و آمیزه‌های قرآنی و حدیثی باقی نمی‌ماند.

شعر فارسی در طول ادوار مختلف، همواره تحت تأثیر ادبیات غنی اسلامی و در رأس آن، قرآن کریم بوده است و کمتر شاعری را می‌توان یافت که در دیوان اشعارش، تلمیحی به آیات قرآنی نداشته، یا اقتباس و تضمینی از آن‌ها نگرفته باشد. شعرا در دوره‌های مختلف و با توجه به موضوعات اساسی که در هر دوره تاریخی مطرح می‌شد، برای قوت بخشیدن به مضامین شعری همچنین تبیین دیدگاه‌های خود، از قرآن کریم در بُعد لفظ و معنا بهره جسته‌اند؛ ساختاری که امروزه بر مبنای نظریه بینامتنیت² بررسی می‌شود. پژوهشگران با توجه به اصول مورد تأیید در این حوزه به بحث و رمزگشایی شعر هر شاعر پرداخته‌اند. بررسی اقتباسات قرآنی موجود در اشعار شاعران، یکی از حوزه‌های مهم شاخه

¹ Javad Hoseini Bohlooli, Ahmad Faghani, Reza Mehr Abadi, "Barrasi Shivahayi Taserpaziri Shiar Ebn Yemin az Quran ve Hadis", Proceedings of the Scientific Conferences of the International Leaders' Congress, 1394, s. 836.

² Intertextuality.

³ Ali Sayyadani, "The Moral Standard of the Qur'an with the Arabic Poetry Shams" Zahn, Shomara 167,1396, s. 168.

adbiyatı est ke pżohşęęran adb erbi v farsı koshh bsiar کرده اند به تحلیل اشعار شاعران از این بُعد بپردازند.³

به عقیده فراید تأثیرگذاری قرآن کریم و حدیث بر ادب پارسی دارای تقسیمات گوناگونی است که ابتداییترین آن ها تأثیر لفظی یا واژگانی و تأثیر معنوی است. مراد از تأثیر لفظی یا واژگانی، حضور آیات با کلمات و شکل اصلی خود در ابیات است. اگر شاعری، در سروده خود، لفظ یا الفظی از قرآن کریم را وارد کند، شعر او در تأثیر لفظی قرار می گیرد. تأثیر لفظی از وارد کردن یک لفظ آغاز می شود تا تضمین آیه ای کامل از قرآن کریم یا حدیث. باید افزود که تأثیر لفظی یا واژگانی، اعم از اقتباس، تحلیل، تلمیح لفظی، تضمین، درج و ارسال مثل است. اما مراد از تأثیر معنوی، درج مفهوم یا مضمونی از قرآن کریم و حدیث در شعر است، بدون اینکه به الفاظ متن اصلی (قرآن کریم و حدیث) اشاره شده باشد.⁴

1- احوال و آثار شیخ سید عبدالقادر بلخی

عبدالقادر بلخی در سال 1255ق / 1839م، در مسجد صوفی در قریه ای در خانقاه⁵، از توابع شهر قندوز در نزدیکی های بلخ به دنیا آمد⁶. نام اصلی او غلام قادر ثبت شده، که بعد از

⁴ Mina Abad Raheb Arefi, "Manifestation of Verses and Hadiths in Imam Khomeini's Poetry, Jebel Matein Quarterly", forth year, Number 11, 1394, s. 233.

⁵ Ba'zî ez menâbi' hem âvordeend ke der Hânkâh-i Çâl be donyâ âmede est. Rucû' konid be: Abdülkâdir-i Belhî, Esrâr-ı Tevhîd, Çev. Neşen Çağıl (Yayına hazırlayan: Yüce Gümüş), Pan Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 1.

⁶ Sadeddin Nüzhet Ergun, Türk Şâirleri, C. 1, Bozkurt Basımevi, İstanbul, 1936, s. 229; Nihat Azamat, "Abdülkâdir-i Belhî" (1839-1923 Nakşibendî ve Melâmî- Hamzavî şeyhi), C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 231; Veyis Değirmençay, Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 2013, s. 93; Abdülkâdir-i Belhî, a Sünûhat (Sünûhat-ı İlâhiyye ve İlhamât-ı Rabbâniye), Çev. Neşen Çağıl (Yayına hazırlayan: Yüce Gümüş, İstanbul Tasavvuf ve Musikî Araştırmaları Derneği Yayınları, İstanbul, 2017, s. 11; Abdülbâki Gölpinarlı, Melâmîlik ve Melâmîler, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 181; Ahmed Yüksel Özemre, Üsküdar'ın Üç Sırlısı, Kubbealtı Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2017, s. 104; Seyyid Burhâneddin Belhî, b Defter-i Kuyûdât (Belhî Ailesine Ait Özel ve Resmî Yazışmalar), Yayına Hazırlayanlar: Aliye Uzunlar- Arzu Meral, Revak Kitabevi, İstanbul, 2017, s. 23.

⁷ Ekrem Işın, "Abdülkâdir-i Belhî", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA), C. 1, İstanbul, 1999, s. 44; Abdülbâki Gölpinarlı, Melâmîlik ve Melâmîler, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 181; Hür Mahmut Yücer, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl), İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, s. 253; Abdülkâdir-i Belhî, Esrâr-ı Tevhîd, Çev. Neşen Çağıl (Yayına hazırlayan: Yüce Gümüş), Pan Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 1; Abdülkâdir-i

Mehajret ve aqamt dr astanbol, be shwe ve rsm mrdm ʔn شهر, ʔv ra عبدالقادر نامیدن⁷. عبدالقادر بلخي در سال 1278ق/ 1861م، به همراه خانواده اش به استانبول مهاجرت کردند. با فوت پدرش، سید سلیمان بلخي، بر طبق وصیت، پسر ارشدش جانشین وی شد. عبدالقادر بلخي به عنوان مرشد نقشبندیه و ملامتیّه حمزویه منصوب شد و در سال 1294ق/ 1877م⁸ مرشد درگاه شیخ مراد بخاری در ایوب نشانجی شد⁹. سید عبدالقادر بلخي نیز همچون پدرش سید سلیمان بلخي، در اشعارش به وجود امام دوازدهم شیعیان، حضرت مهدی (عج) اشاره دارد.¹⁰

Belhî, a Sünûhat (Sünûhat-ı İlâhiyye ve İlhamât-ı Rabbâniye), Çev. Neşen Çağıl (Yayına hazırlayan: Yüce Gümüş, İstanbul Tasavvuf ve Musikî Araştırmaları Derneği Yayınları, İstanbul, 2017, s. 11; Seyyid Burhâneddin Belhî, b Defter-i Kuyûdât (Belhî Ailesine Ait Özel ve Resmî Yazışmalar), Yayına Hazırlayanlar: Aliye Uzunlar-Arzu Meral, Revak Kitabevi, İstanbul, 2017, s. 23.

⁸ Der ba'zî menâbî' inçonîn kayd şode est ki Abdülkâdir-i Belhî bâ merg-i pedereş der sâl-i 1295/1877 der Dergâh-i Şeyh Murâd Buhârî, şeyh şode est. Rucû' konîd be: Recep İncegil, "Abdülkâdir Efendi, Belhi, Seyyid", İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi (İKSA), C. 1, Tercüman Gazetesi Kültür Yayını, İstanbul, 1982, s. 171.

⁹ Mustafa Kara, "Buhara-Bombay-Bursa Hattında Dervişlerin Seyr ü Sefer"i, Dîvân İlmî Araştırmalar, Sayı 20, 2006/1, s. 54; M. Baha Tanman, "Murâd Buhârî Tekkesi" Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA), C. V, İstanbul, 1994, s. 514; Cemâl Kurnaz, Anadolu'da Orta Asyalı Şairler, Yargıcı Matbaası, Ankara, 1997, s. 167; Nuran Çetin, "Murâd-ı Buhârî Tekkesi ve Fonksiyonları", Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 2, Sayı 4, 2015, s. 18; Mermet Mermi Haskan, Eyüplü Hattatlar, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, s. 25.

¹⁰ Berâyi manzûmehâ-yi temsîlî rucû' konîd be: Soleyman Gondoozi Hanafî, Yanabi Al'mavadat, Motarjam: Moosa Danesh, Albohoos Aleslamie, C. 1, Bad 96; Mashhad, 1392, s. 556; Sadeddin Nüzhet Ergun, Türk Şâirleri, C. 1, Bozkurt Basımevi, İstanbul, 1936, s. 232.

¹⁰ Ekrem Işın, "Abdülkâdir-i Belhî", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA), C. 1, İstanbul, 1999, s. 44; Bahattin Kahraman, "Burhaneddin-i Belhî'nin Çağatayca Şiirleri", Turkish Studies (International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic), Volume 4/2, 2009, s. 678; Bahattin Kahraman, Burhâneddin-i Belhî ve Türkçe Divânı, Kömen Yayınları, Konya, 2012, s. 14; Nihat Azamat, "Abdülkâdir-i Belhî" (1839-1923 Nakşibendî ve Melâmî- Hamzavî şeyhi), C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 231; Yusuf Öz, b "Süleyman Belhî Ailesi ve Son Mevlevî Postnişinleri İle Mektuplaşmaları" X. Milli Mevlâna Kongresi (Tebliğler), C.1, Selçuk Üniversitesi Matbaası, Konya, 2002, s. 6; Seyyid Burhâneddin Belhî, b Defter-i Kuyûdât (Belhî Ailesine Ait Özel ve Resmî Yazışmalar), Yayına Hazırlayanlar: Aliye Uzunlar-Arzu Meral, Revak Kitabevi, İstanbul, 2017, s. 12; Roshvanazade, Encyclopedia of Farsi-Farsi Literature in Anatolia and the Balkans, Ba Sarparastiye Hasan Anoooshe, Ministry of Culture and Islamic Guidance Publishing and Publishing Organization, Tehran, 1383, s. 584; Yusuf Öz, "Nameî be Safir Kabir İnan dar Estantbol", Ayine Miras, Shomarah 29, Dovreh Cadid, Tehran, 1382, s. 186; Soleyman Gondoozi Hanafî, Yanabi Al'mavadat, Motarjam: Moosa Danesh, Albohoos Aleslamie, Mashhad, 1392, s. 83; Seyyid Habîbullâh Ahmad Panah, "Gondoozi Balkhi va Yanabi Almavadda Sheikh Soleman Ebn İbrâhîm", Magazin: Kitab va Mah Din, 1381, s. 90, www.noormags.ir >view> articlepage, Erişim:18 Haziran 2017. Der berhî ez menâbî mihânîm ki Abdülkâdir-i Belhî be hâtr-i da'vet-i Sultân Abdol'azîz, ez Bursa be İstanbul mohâceret kerde ve ânca der yek tekye şeyh şode ve tâ be lehze-i vefât-i Abdülkâdir-i Belhî vezîfe deh sâl bûde est. Rucû' konîd be: Tahsin Yazıcı, "Abd-Al-Qader Balkî" (Routledge & Paul Kegan), Encycloaedia Iranica, Volume I, Edited By Ehsan Yarshater, Tahran, 1985, p. 131.

سید سلیمان بلخی و همراهانش با دعوتنامه ای رسمی از سوی سلطان عبدالعزیز (1278ق / 1861م - 1293ق / 1876م) در سال 1278ق / 1861م، از بورسا به استانبول مهاجرت کرده و در آنجا ساکن شدند.¹¹

علاوه بر اینکه شورش سیاسی- اجتماعی دلیل کوچ شده بود، دلیل دیگر کوچ این بود که عبدالقادر بلخی در دوران کودکی در بلخ خوابی دیده بود. به استناد بعضی منابع، این خواب را در قونیه دیده ولی بنا به منابع دیگر در بلخ اتفاق افتاده است. بنا بر بعضی منابع، تا زمانی که وی در قونیه بود هیچ ندیده است و در خوابش شیخ سید بکر رشید را دیده است.¹² سفر او به استانبول، علاوه بر دعوتی که از طرف سلطان عبدالعزیز خان شده بود، دلیل دیگری نیز داشت: خوابی که عبدالقادر بلخی در کودکی دیده بود در بورسا نیز تکرار شده بود.¹³ این روایت را در منابع آنگونه که گذشته است، با مرکزیت قونیه نقل خواهیم کرد.

عبدالباقی گولپینارلی به نقل از معلم عارف مقدونی، این حکایات را بدین گونه شرح می‌دهد:

زمانی که عبدالقادر بلخی در قونیه به سر می‌برد، ابراهیم بابا ولی (وفات: 1264ق)، مرشد طریقت حمزویه و ملامتیه، دار فانی را وداع گفت و بعد از او، شیخ سید بکر رشاد¹⁴ به جانشینی وی منصوب

¹¹ Abdülkâdir-i Belhî, *Esrâr-ı Tevhîd*, Çev. Neşen Çağıl (Yayına hazırlayan: Yüce Gümüş), Pan Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 5,6; Abdülkâdir-i Belhî, *a Sünûhat (Sünûhat-ı İlâhiyye ve İlhâmât-ı Rabbâniye)*, Çev. Neşen Çağıl (Yayına hazırlayan: Yüce Gümüş, İstanbul Tasavvuf ve Musîkî Araştırmaları Derneği Yayınları, İstanbul, 2017, s. 14; Seyyid Burhâneddin Belhî, *b Defter-i Kuyûdât (Belhî Ailesine Ait Özel ve Resmî Yazışmalar)*, Yayına Hazırlayanlar: Aliye Uzunlar- Arzu Meral, Revak Kitabevi, İstanbul, 2017, s. IV, 23 (pânevîs 59).

¹² Abdülkâdir-i Belhî, *a Sünûhat (Sünûhat-ı İlâhiyye ve İlhâmât-ı Rabbâniye)*, Çev. Neşen Çağıl (Yayına hazırlayan: Yüce Gümüş, İstanbul Tasavvuf ve Musîkî Araştırmaları Derneği Yayınları, İstanbul, 2017, s. 14,15; Baran Aydın, *Hankâh, Destek Yayınları, İstanbul, 2016, s. 307.*

¹³ Der sefhe-i 196, ez kitâb-i “negâhi be mezheb-i u tarîkethâ-yi movcûd der Torkîye bâ sed su’âl”, eser-i Abdülbakî Gölpinarlı, nâm-i in şehs Seyyid Bekr el-Reşâd derc şode est. Rucû’ konîd be: Abdülbâki Gölpinarlı, 100 Soruda Türkiye’de Mezhepler Ve Tarikatlar, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1969, s. 196.

¹⁴ Abdülbâki Gölpinarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 181; Ahmed Yüksel Özemre, *Üsküdar’ın Üç Sırlısı*, Kubbealtı Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2017, s. 105; Tarık Velioglu,

شد. شبی در خواب، سید عبدالقادر بلخی، سید بکر رشاد را درحالی‌که از وی تعالیم معنوی می‌آموخت مشاهده کرد. همچنین سید بکر رشاد در این خواب مصرانه از وی می‌خواست تا بدون اتلاف وقت راهی استانبول شود. بعد از مشاهده چندین‌بار این خواب، آن را برای پدر خود بازگو کرد. تا جایی که در نتیجه این خواب‌ها، خانواده بلخی از قونیه به بورسا و از طریق بورسا به استانبول به راه می‌افتند. بعد از اینکه کاروان به بورسا رسید، عبدالقادر بلخی بار دیگر سید بکر رشاد را در خواب دید. خبر دعوت سلیمان بلخی توسط سلطان عبدالعزیز به استانبول نیز در این حین به گوش آن‌ها رسید. در استانبول، عبدالقادر بلخی در پی یافتن سید بکر رشاد به ندای درونی خویش گوش سپرد و به سمت محله فاتح به راه افتاد و پدرش را نیز با خود همراه ساخت. زمانی که به نزدیکی سرای سید بکر رشاد رسیدند، عبدالقادر بلخی تحت تأثیر الهامات معنوی، به سمت در حرکت کرد، در همان لحظه در گشوده شد و سید بکر رشاد همچون آشنای دیرینه به استقبال آن دو شتافت. سید بکر رشاد، رؤیای سید عبدالقادر را تحقق بخشید و او را به شاگردی پذیرفت.¹⁵

Osmanlı'nın Manevi Sultanları, (Şeyh Edebâli'den Dede Paşa'ya), Kapı Yayınları, İstanbul, 2017, s. 423,425; Abdülkâdir-i Belhî, Esrâr-ı Tevhîd, Çev. Neşen Çağıl (Yayına hazırlayan: Yüce Gümüş), Pan Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 5,6; Abdülkâdir-i Belhî, a Sünûhat (Sünûhat-ı İlâhiyye ve İlhâmât-ı Rabbâniye), Çev. Neşen Çağıl (Yayına hazırlayan: Yüce Gümüş, İstanbul Tasavvuf ve Musikî Araştırmaları Derneği Yayınları, İstanbul, 2017, s. 14; Seyyid Burhâneddin Belhî, b Defter-i Kuyûdât (Belhî Ailesine Ait Özel ve Resmî Yazışmalar), Yayına Hazırlayanlar: Aliye Uzunlar- Arzu Meral, Revak Kitabevi, İstanbul, 2017, s. 23,24.

¹⁵ Ahmed Yüksel Özemre, Üsküdar'ın Üç Sırlısı, Kubbealtı Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2017, s. 105; Abdülkâdir-i Belhî, Esrâr-ı Tevhîd, Çev. Neşen Çağıl (Yayına hazırlayan: Yüce Gümüş), Pan Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 7; Abdülkâdir-i Belhî, a Sünûhat (Sünûhat-ı İlâhiyye ve İlhâmât-ı Rabbâniye), Çev. Neşen Çağıl (Yayına hazırlayan: Yüce Gümüş, İstanbul Tasavvuf ve Musikî Araştırmaları Derneği Yayınları, İstanbul,

Seyid Abdülqadir Belxi be مدت 11 سال از میدان سید بکر رشاد بود¹⁶. آداب طریقت حمزویه و ملامتیه را از وی آموخت و تا آخر عمر، در مقام مرشد، افراد زیادی را به طریقت حمزویه فراخواند¹⁷؛ و تا زمان مرگش (1341ق) به مدت 46 سال¹⁸ مقام شیخی در درگاه شیخ مراد بخاری را بر عهده داشت و تا پایان عمر مرشد طریقت نقشبندیه - ملامتیه بود.¹⁹

عبدالقادر بلخی از متصوفان عصر خویش بود. او طریقت ملامتیه و نقشبندیه را در هم آمیخت و در آن دوره، به طور همزمان، مرشد نقشبندیه و طریقت ملامتیه بود. بعد از او پسرش، احمد مختار، راه او را ادامه داد²⁰. او عارفی ادیب و انسانی کامل‌العیار بود²¹. مورد احترام و

2017, s. 15; İhramcızâde Hacı İsmail Hakkı Altuntaş, Hüseyin Vassaf “Sefine-i Evliya”da Seyyid Abdülkâdir Belhî ve Ailesi-Seyyid Abdülkâdir Belhî Hazretleri”, a <http://ismailhakkialtuntas.com>, Erişim: 25 Mayıs 2017.

¹⁶ Abdülbâki Gölpınarlı, Melâmîlik ve Melâmîler, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 182,183; Ahmed Yüksel Özemre, Üsküdar’ın Üç Sırlısı, Kubbealtı Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2017, s. 105,106,108.

¹⁷ Ba’zî ez menâbî’ âvordeend ke Abdülkâdir-i Belhî tâ pâyân-i omreş, be moddet-i 47 sâl câneshîn-i Dergâh-i Şeyh Murâd-i Buhârî bûd. Rucû’ konîd be: Sadeddin Nüzhet Ergun, Türk Şâirleri, C. 1, Bozkurt Basımevi, İstanbul, 1936, s. 229; Abdülbâki Gölpınarlı, Melâmîlik ve Melâmîler, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 181; Yusuf Öz, “Burhaneddin Belhî Ve Türkçe Mektupları”, Edebiyat Dergisi, Sayı 15, 2006, s. 204; Mehmet Akif Köseoğlu, “Melâmî Şeyhlerinin İstanbul’da Postnişin Olduğu Tekkeler ve Günümüzdeki Durumları”, Bahaeddin Nakşibend ve Nakşibendilik Sempozyumu, 2-4 Aralık 2016, s. 181,182, www.academia.edu/31793564, Erişim: 25 Mayıs 2017.

Ba’zî ez menâbî’ hem âvordeend ke Abdülkâdir-i Belhî deh sâl câneshîn-i tekye bûd. Rucû’ konîd be: Tahsin Yazıcı, “Abd-Al-Qader Balkî” (Routledge & Paul Kegan), Encycloaedia Iranica, Volume I, Edited By Ehsan Yarshater, Tahran, 1985, p. 131.

¹⁸ Reşad Ekrem Koçu, Abdülkadir Efendi (Şeyh), C.1, Neşriyat Kolektif Şirketi, İstanbul, 1958, s. 119; Ahmed Yüksel Özemre, Üsküdar’ın Üç Sırlısı, Kubbealtı Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2017, s. 106; Abdülkâdir-i Belhî, Esrâr-ı Tevhîd, Çev. Neşen Çağıl (Yayına hazırlayan: Yüce Gümüş), Pan Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 8,12; Abdülkâdir-i Belhî, a Sünûhat (Sünûhat-ı İlâhiyye ve İlâmât-ı Rabbâniyye), Çev. Neşen Çağıl (Yayına hazırlayan: Yüce Gümüş, İstanbul Tasavvuf ve Musikî Araştırmaları Derneği Yayınları, İstanbul, 2017, s. 15,17; Mustafa Kara, “Buhara-Bombay-Bursa Hattında Dervişlerin Seyr ü Sefer”i, Dîvân İlmî Araştırmalar, Sayı 20, 2006/1, s. 54; Seyyid Burhâneddin Belhî, b Defter-i Kuyûdât (Belhî Ailesine Ait Özel ve Resmî Yazışmalar), Yayına Hazırlayanlar: Aliye Uzunlar- Arzu Meral, Revak Kitabevi, İstanbul, 2017, s. 41; Güllü Yıldız, “İranlı Hacıların Gözüyle İstanbul’u Temâşa”, Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Cilt-Sayı 51, 2016, s. 147; Roshvanazade, Encyclopedia of Farsi-Farsi Literature in Anatolia and the Balkans, Ba Sarparastiyi Hasan Anoooshe, Ministry of Culture and Islamic Guidance Publishing and Publishing Organization, Tehran, 1383, s. 585.

¹⁹ Ekrem Işın, “Abdülkâdir-i Belhî”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA), C. 1, İstanbul, 1999, s. 44.

²⁰ İbnü’l Emin Mahmud Kemal İnal, Son Asır Türk Şâirleri (Kemâlû’ş-Şuarâ), “Abdülkâdir Efendi”, C. 1, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınlığı, Ankara, 1999, s. 31; Reşad Ekrem Koçu, Abdülkadir Efendi (Şeyh), C.1, Neşriyat Kolektif Şirketi, İstanbul, 1958, s. 119.

²¹ Ahmed Yüksel Özemre, Üsküdar’ın Üç Sırlısı, Kubbealtı Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2017, s. 108; Seyyid Burhâneddin Belhî, b Defter-i Kuyûdât (Belhî Ailesine Ait Özel ve Resmî Yazışmalar), Yayına Hazırlayanlar: Aliye Uzunlar- Arzu Meral, Revak Kitabevi, İstanbul, 2017, s. 23; Mermet Mermi Haskan, Eyüplü Hattatlar, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, s. 25; Reşad Ekrem Koçu, Abdülkadir Efendi (Şeyh), C.1, Neşriyat Kolektif Şirketi, İstanbul, 1958, s. 119.

Elaqeê eameê مردم بود. سيد عبدالقادر بلخي به زبانهاي تركي، عربي، فارسي و جغتايي تسلط كامل داشت²². بعضي از اشعارش را با لهجê جغتايي به نظم درآورد²³ و در بعضي ديگر، كلمات جغتايي به كار ميبرد. در خط نستعليق مهارت زيادي داشت. چندين لوحه به نستعليق از خود بر جاي گذاشته است. در بين صوفيان قرن بيستم از جايگاه خاصي برخوردار است²⁴. نوشتهها و آثار او كاملا منطبق بر افكار متصوفه است²⁵. او يكي از مهمترين شاعران تصوف عهد خويش به شمار ميآيد.²⁶

ديوان شيخ سيد عبدالقادر بلخي اثري است كه به طور كامل شامل منظومههاي عرفاني است. اين اثر تنها به قالب قصيده محدود نشده است؛ ضمنا شاعر در سرودن اشعار چندان به رعايت وزن و قافيه و رديف اعنايي نداشته است. شاعر، در کنار توحيد و ستايش پروردگار و منقبتهاي حضرت علي (ع)، گهگاه به اشعار غنائي هم پرداخته است. موضوع اين

²² Reşad Ekrem Koçu, Abdülkadir Efendi (Şeyh), C.1, Neşriyat Kolektif Şirketi, İstanbul, 1958, s. 119; Ahmed Yüksel Özemre, Üsküdar'ın Üç Sırlısı, Kubbealtı Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2017, s. 108; Yusuf Öz, a "Afgan Türkistan Muhacirlerinden Süleyman Belhî Ailesi ve "Defter-i Kuyûdat" Fihristi", Bilig (Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi), Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı Yayını, Sayı 23. 2002, s. 165; Nuran Çetin, "Murâd-ı Buhârî Tekkesi ve Fonksiyonları", Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 2, Sayı 4, 2015, s. 21; İhracızâde Hacı İsmail Hakkı Altuntaş, Hüseyin Vassaf "Sefine-i Evliya"da Seyyid Abdülkâdir Belhî ve Ailesi- Şeyh Seyyid Abdülkâdir Efendi", b <http://ismailhakkialtuntas.com>, Erişim: 25 Mayıs 2017.

²³ Yusuf Öz, b "Süleyman Belhî Ailesi Ve Son Mevlevî Postnişinleri İle Mektuplaşmaları" X. Milli Mevlâna Kongresi (Tebliğler), C.1, Selçuk Üniversitesi Matbaası, Konya, 2002, s. 154; Reşad Ekrem Koçu, Abdülkadir Efendi (Şeyh), C.1, Neşriyat Kolektif Şirketi, İstanbul, 1958, s. 119; Nuran Çetin, "Murâd-ı Buhârî Tekkesi ve Fonksiyonları", Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 2, Sayı 4, 2015, s. 21; Yusuf Öz, "Burhaneddin Belhî Ve Türkçe Mektuplar", Edebiyat Dergisi, Sayı 15, 2006, s. 204; Abdülkâdir-i Belhî, Esrâr-ı Tevhîd, Çev. Neşen Çağıl (Yayına hazırlayan: Yüce Gümüş), Pan Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 11; Abdülkâdir-i Belhî, a Sünûhat (Sünûhat-ı İlâhiyye ve İlhamât-ı Rabbâniye), Çev. Neşen Çağıl (Yayına hazırlayan: Yüce Gümüş, İstanbul Tasavvuf ve Musikî Araştırmaları Derneği Yayınları, İstanbul, 2017, s. 17; Mermet Mermi Haskan, Eyüplü Hattatlar, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, s. 25; Seyyid Burhâneddin Belhî, b Defter-i Kuyûdat (Belhî Ailesine Ait Özel ve Resmî Yazışmalar), Yayına Hazırlayanlar: Aliye Uzunlar- Arzu Meral, Revak Kitabevi, İstanbul, 2017, s. 23.

²⁴ Abdülbâki Gölpınarlı, Melâmîlik ve Melâmîler, Devlet Matbaası, İstanbul, 1931, s. 185; Mohammad Yasir Mahdî, "Türk-İslâm Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri", İslâm, Sanat, Tarih, Edebiyat ve Musikîsi Dergisi (İSTEM), Sayı 18, 2011, s. 238; Abdülkâdir-i Belhî, Esrâr-ı Tevhîd, Çev. Neşen Çağıl (Yayına hazırlayan: Yüce Gümüş), Pan Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 11.

²⁵ Bahattin Kahraman, "Burhaneddin-i Belhî'nin Çağatayca Şiirleri", Turkish Studies (International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic), Volume 4/2, 2009, s. 681 (dipnot 24).

²⁶ Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Kütüphane Koleksiyonları-Mikrofilm Arşivi (mikrofilm.pdf, s. 43), www.suleymaniye.yek.gov.tr, Erişim: 04 Ağustos 2016.

اشعار غنایی— که صفحات کمتری را نیز در بر دارند— شامل اشعار بهاریه، حسرت وطن و توصیف دنیای درونی شاعر است.

از این دیوان سه نسخه وجود دارد: (1) نسخه کتابخانه سلیمانیه استانبول، به شماره آرشیو میکروفیلم 414، تاریخ کتابت: 1328ق²⁷؛ (2) نسخه کتابخانه ملت استانبول، به شماره ثبت AE 34 منظوم 1/266 (چاپ جدید به شماره 8550)، تاریخ کتابت: 1913/1332-14، بخش: آثار منظوم علی امیری²⁸؛ (3) نسخه کتابخانه ملی آنکارا، به شماره آرشیو میکروفیلم 1994-A 4166²⁹ نسخه کتابخانه ملت استانبول با نسخه کتابخانه ملی آنکارا عیناً شبیه هم هستند، زیرا نسخه کتابخانه ملی آنکارا از نسخه کتابخانه ملت استانبول به صورت میکروفیلم کپی شده است. تعداد ابیات دیوان در نسخه‌های مختلف یکسان نیست. تعداد ابیات در نسخه سلیمانیه 3408 و در نسخه ملت 3407 است. منظومه 257 در نسخه سلیمانیه و منظومه 281 در نسخه ملت وجود ندارد. همچنین در نسخه ملت بیت پنجم منظومه 259 موجود نیست³⁰.

در این دیوان که بیشتر اشعارش به زبان فارسی سروده شده، 36 منظومه ترکی به صورت ملمع (چندزبانه) وجود دارد. ضمناً در منظومه‌های ترکی خصوصیات ازبکی نیز دیده می‌شود. شاعر تخلص‌های خود چون "بلخی" را به تعداد 229، "قادر حکمت" (150)، "بلخی قوندوزی" (50)، "قادر بلخی" (23)، "بلخی

²⁷ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Yazmaları, www.yazmalar.gov.tr, Erişim: 04 Ağustos 2016; Millet Yazma Eserler Kütüphanesi, Katalog Tarama, www.milletkutup.gov.tr, Erişim: 04 Ağustos 2016.

²⁸ Milli Kütüphane Otomasyonu Okuyucu Tarama Modülü- Kaşif Beta/2015 Milli Kütüphane Bilgi İşlem SonucDetay, https://kasif.mkutup.gov.tr, Erişim: 08 Kasım 2016.

²⁹ Berâyî ittilâ'ât-i bişter derbâre-i noshehâ rucû' konid be: Nurgül Kına, Divân-i Şeyh Seyyîd Abdülkâdir-i Belhî Teshîh u Mukaddime u Ta'likât (Sheikh Abd ol-Qader Balkhi's Divan Emendation, Introduction, Appendices), Haft Vadi, Tehran, 1397, s. 45-48.

³⁰ Ekrem Işın, "Abdülkâdir-i Belhî", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA), C. 1, İstanbul, 1999, s. 44.

قادر" (4)، "بلخی سید" (1) به کار برده است. شاعر در دو منظومه این دیوان (140 و 227) تخلص خودش را نیاورده است. تعداد آثار او در منابع مختلف، متفاوت ذکر شده است. بنا بر تحقیقات اکرم ایشین، اغلب آثار عبدالقادر بلخی در قالب مثنوی نوشته شده، که عبارتاند از *اسرار التوحید*، *ینابیع الحکم*، *کنوز العارفین*، *گلشن اسرار*، و *دیوان* که شامل اشعار عارفانه اوست و در آن جمعاً پنج اثر موجود است. ولی این اثرها در منابع ذکر نشده و جای آنها نیز معلوم نیست³¹. نیهات عظمت شش اثر از عبدالقادر بلخی را شرح داده اما درباره سه اثر دیگر وی یعنی *شمس رخشان*، *شموس الانوار* و *الهامات ربانیه سخن* نگفته است³². سعادتین زهت ارگون نیز در باب دو اثر *شموس الانوار* و *الهامات ربانیه عبدالقادر بلخی* بحث نکرده است³³. تحسین یازجی به هشت اثر از عبدالقادر بلخی به نامهای *ینابیع الحکم* (11000 بیت)، *گلشن اسرار* (6876 بیت)، *کنوز العارفین* (5437 بیت)، *اسرار التوحید* (232 بیت)، *شمس رخشان* (7777 بیت)، *سنوحات* (2260 بیت)، *الهامات ربانیه* و *دیوان* اشاره کرده است³⁴. ابنالامین محمود کمال اینال، حسین و صاف و مهتم عاکف کوسه اوغلو نه اثر از وی به نامهای *شمس رخشان*، *ینابیع الحکم*، *کنوز العارفین*، *شمس الانوار*، *سنوحات*

³¹ Nihat Azamat, "Abdülkâdir-i Belhî" (1839-1923 Nakşibendî ve Melâmî- Hamzavî şeyhi), C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 232; Mustafa Kara, "Buhara-Bombay-Bursa Hattında Dervişlerin Seyr ü Sefer"i, *Divân İlmî Araştırmalar*, Sayı 20, 2006/1, s. 54; Kasım Evli, "Muhammed Burhaneddin-i Belhi Ve Farsça Divanı" (Tenkitli Metin), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 2014, s. 13.

³² Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Şâirleri*, C. 1, Bozkurt Basımevi, İstanbul, 1936, s. 231,232.

³³ Tahsin Yazıcı, "Abd-Al-Qader Balkî" (Routledge & Paul Kegan), *Encycloaedia Iranica*, Volume I, Edited By Ehsan Yarshater, Tahran, 1985, p. 131,132; Cemâl, Kurnaz, *Türkiye-Orta Asya Edebî İlişkileri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999, s. 174.

³⁴ İbnü'l Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şâirleri* (Kemâlû'ş-Şuarâ), "Abdülkâdir Efendi", C. 1, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınlığı, Ankara, 1999, s. 31; Köseoğlu, "Melâmî Şeyhlerinin İstanbul'da Postnişin Olduğu Tekkeler ve Günümüzdeki Durumları", *Bahaeddin Nakşibend ve Nakşibendilik Sempozyumu*, 2-4 Aralık 2016, s. 98, www.academia.edu/31793564, Erişim: 25 Mayıs 2017; İhracızâde Hacı İsmail Hakkı Altuntaş, Hüseyin Vassaf "Sefine-i Evliya"da Seyyid Abdülkâdir Belhî ve Ailesi- Şeyh Seyyid Abdülkâdir Efendi", <http://ismailhakkialtuntas.com>, Erişim: 25 Mayıs 2017.

الهييه، الهامات ربانيه، ديوان بلخي، گلشن اسرار و اسرار التوحيد را آورده است.³⁵ از نظر احمد يوكسل اوزامره نيز، سيد عبدالقادر بلخي هفت اثر به نامهاي كنوز العارفين (5437 بيت)، ينابيع الحكم (12071 بيت)، شمس رخشان (7777 بيت)، گلشن اسرار (6876 بيت)، سنوحات الهييه (2260 بيت)، ديوان بلخي (3380 بيت) و اسرار التوحيد (232 بيت)، را از خود برجاي گذاشته است.³⁶ يوسف اوزنيز هفت اثر به نامهاي گلشن اسرار، كنوز العارفين، ينابيع الحكم، سنوحات الهييه، الهامات ربانيه، شمس رخشان، اسرار التوحيد را متعلق به عبدالقادر بلخي مي داند.³⁷

همچنين بنا به گفته رفعي جواد اولوناي، عبدالقادر بلخي به غير از ديوان اثرهاي ديگري نيز دارد از جمله ينابيع الحكم، اسرار التوحيد، گلشن اسرار، كنوز العارفين و شمس رخشان، سنوحات الهييه، شمس انوار و سنوحات، كه جمعاً 33598 بيت است.³⁸ نشن چاغيل، يوجه گوموش، عاليه اوزونلار و آرزو مرال نوشته اند كه از سيد عبدالقادر هفت اثر به نامهاي ديوان بلخي، گلشن اسرار، سنوحات الهييه، ينابيع الحكم، كنوز العارفين، اسرار التوحيد و شمس رخشان به جاي مانده است.³⁹

³⁵ Yüksel Özemre, Üsküdar'ın Üç Sırlısı, Kubbealtı Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2017, s. 108; İhramcızâde Hacı İsmail Hakkı Altuntaş, Hüseyin Vassaf "Sefine-i Evliya"da Seyyid Abdülkâdir Belhî ve Ailesi-Seyyid Abdülkâdir Belhî Hazretleri", a <http://ismailhakkialtuntas.com>, Erişim: 25 Mayıs 2017.

³⁶ Yusuf Öz, a "Afgan Türkistan Muhacirlerinden Süleyman Belhî Ailesi ve "Defter-i Kuyûdat" Fihristi", Bilig (Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi), Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı Yayını, Sayı 23, 2002, s. 165-167; Yusuf Öz, b "Süleyman Belhî Ailesi Ve Son Mevlevî Postnişinleri İle Mektuplaşmaları" X. Milli Mevlâna Kongresi (Tebliğler), C.1, Selçuk Üniversitesi Matbaası, Konya, 2002, s. 153,154.

³⁷ Tarık Velioğlu, Osmanlı'nın Manevi Sultanları, (Şeyh Edebâli'den Dede Paşa'ya), Kapı Yayınları, İstanbul, 2017, s. 428.

³⁸ Seyyid Burhâneddin Belhî, b Defter-i Kuyûdât (Belhî Ailesine Ait Özel ve Resmî Yazışmalar), Yayına Hazırlayanlar: Aliye Uzunlar- Arzu Meral, Revak Kitabevi, İstanbul, 2017, s. 33; Abdülkâdir-i Belhî, Esrâr-ı Tevhîd, Çev. Neşen Çağıl (Yayına hazırlayan: Yüce Gümüş), Pan Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 10; Abdülkâdir-i Belhî, a Sünûhat (Sünûhat-ı İlâhiyye ve İlhamât-ı Rabbâniye), Çev. Neşen Çağıl (Yayına hazırlayan: Yüce Gümüş, İstanbul Tasavvuf ve Musîkî Araştırmaları Derneği Yayınları, İstanbul, 2017, s. 17; Mermet Mermi Haskan, Eyüplü Hattatlar, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2004, s. 16.

³⁹ İbnü'l Emin Mahmud Kemal İnal, Son Asır Türk Şairleri (Kemâlü'ş-Şuarâ), "Abdülkâdir Efendi", C. 1, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınlığı, Ankara, 1999, s. 31; Sadeddin Nüzhet Ergun, Türk Şairleri, C. 1, Bozkurt Basımevi, İstanbul, 1936, s. 230; Veyis Değirmençay, Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri, Atatürk

وی در سال 1341ق/1923م فوت کرد و او را در مسجد سلطان ایوب در جوار مرقد پدرش، سلیمان بلخی، در مقبره درگاه شیخ مراد بخاری به خاک سپردند.⁴⁰

دیوانی است که شاعر، با استفاده از آیات و احادیث، در بعضی منظومه‌ها به توضیح مطلبی می‌پردازد و گاهی، برای تبیین و اثبات مسئله‌ای، مطلبی را بارها تکرار می‌کند. وی گاهی عین عبارت عربی آیه یا حدیث را بیان می‌کند و گاهی فقط بخشی از آیه یا حدیث را می‌نویسد. می‌توان گفت که این دیوان از نظر عرفانی گران قدر است. در دیوان بلخی، شاعر برای اثبات کردن عقایدش از احادیث فراوانی بهره برده است. به خصوص اکثریت احادیث از حضرت علی (ع) است. نمونه‌هایی از اشعار و ابیاتی که به طور مستقیم و یا به صورت نقل به مضمون به آیات قرآن کریم و احادیث اشاره دارد، همراه با آیات و احادیث مورد نظر، در ذیل ذکر شده است.⁴¹ در اینجا سخنانی که شاعر به عنوان آیه و حدیث به کار برده را پیدا کرده و نوشته ایم:

2- آیات قرآن کریم در دیوان بلخی

(1) أُمُّ الْكِتَابِ:

* سورة 3: آل عمران (آیه 7)

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ
وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا
تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ

Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 2013, s. 93; Hür Mahmut Yücer, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl), İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, s. 253.

⁴⁰ Ebyât-ı şâhedî ki ez Abdülkâdir-i Belhî der in mekâlê âmede ez divân-i ost ki be himmet-i negârende teshîh şode ve be çâp resîde est. Rucû' konîd be: Nurgül Kına, Divân-i Şeyh Seyyîd Abdülkâdir-i Belhî Teshîh u Mukaddime u Ta'likât (Sheikh Abd ol-Qader Balkhi's Divan Emendation, Introduction, Appendices), Haft Vadi, Tehran, 1397, s. 57-318.

تَأْوِيلُهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ
عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ.

(او آنست که فرو فرستاد بر تو این نامه، ازوست
آیتهای استوار داشته و تمام کرده معظم قرآن کریم و
مایه دین داران و علم جویان آنست. و آیتهای دیگر
است که بهم مانند در ظاهر، و جز از یکدیگرند در
حقیقت اما ایشان که در دل ایشان کژی و چفتگی است.
بر پی آن متشابه ایستاده اند از این کتاب «ابتغاء
الفتنة» جستن شور دل را و آشفتهگی دین را، و جستن
تأویل آن، که تا حقیقت مراد خدای از آن چیز بدانند
و نداند تأویل آن مگر خدای و تمام دانشان که در علم
پای بر استواری دادند می‌گویند بگرویدیم بآنچ خدای
فرو فرستاد همه از نزدیک خدای ماست و حق در نیابد و
پند نپذیرد مگر خداوندان مغز.)⁴²

* سورة 13: الرعد (آية 39)

يَمْخُوُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثْبِتُ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ.

(می‌سترد تعالی آنچه خواهد، و بر جای می‌دارد و می‌نهد،
و مهر همه نسخه‌ها آنست که بنزدیک اوست.)⁴³

* سورة 43: الزخرف (آية 4)

وَإِنَّهُ فِي أُمِّ الْكِتَابِ لَدَيْنَا لَعَلِيَّ حَكِيمٌ.

(و این نامه در مهینه همه کتاب‌هاست نزدیک ما
بلندقدر است.)⁴⁴

عالم و آدم ز حق باشد کتاب بین آن شد

⁴² Rashi Addin Meybodi, Zahra Khalooey, Kashf Al'asrar, C. 2, University of Tehran, Tehran, 1339, s. 316.

⁴³ Meybodi, a.g.e., C. 5, s. 1125.

⁴⁴ Meybodi, a.g.e., C. 8, s. 1950.

آدمی اُمّ الكتاب (15:1)⁴⁵

آدمی اجمال و تفصیل عالم است چون که

تفصیل شرح این اُمّ الكتاب (15:2)

آدمی شد از خدا اُمّ الكتاب بو کتابدن

رطب و یابس شد نما (21:10)

آدمی در بین هر دو برزخ است چون ازین رُو

آدم است اُمّ الكتاب (24:15)

ایکی قاش چهار مژگانک صاچکله اُمّ قرآندر خطوطکدن

حقیقی سر قرآن بیل عیان اولدی (279:9)

(2) بئس المهاد:

* سورة 3: آل عمران (آية 12)

قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَتُغْلَبُونَ وَتُحْشَرُونَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وَيَبِئْسَ الْمِهَادُ.

(جهودان و مشرکان را گوی آری باز مالند شما را ایدر و باز شکنند و فردا شما را بسوی دوزخ انگیزانند و بد آرامگاه‌هایی است/ دوزخ دوزخیان را.)⁴⁶

* سورة 3: آل عمران (آية 197)

مَتَاعٌ قَلِيلٌ ثُمَّ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَيَبِئْسَ الْمِهَادُ.

(آن برخورداری اندکست، پس بازگشتن‌گاه ایشان دوزخ است، و بد آرامگاه‌ها که آنست.)⁴⁷

* سورة 13: الرعد (آية 18)

لِلَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ الْحُسْنَىٰ وَالَّذِينَ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُ لَوْ أَنَّ لَهُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِهِ أُولَٰئِكَ لَهُمْ

⁴⁵ E'dâd-i semt-i çep merbût be şomâre-i menzûme ve e'dâd-i semt-i çep merbût be şomâre-i beyt est.

⁴⁶ Rashi Addin Meybodi, Zahra Khalooy, Kashf Al'asrar, C. 2, University of Tehran, Tehran, 1339, s. 320.

⁴⁷ Meybodi, a.g.e., C. 2, s. 442.

سُوءُ الْحِسَابِ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَيَبْسُ الْمِهَادُ.

(آنان که خداوند خویش را پاسخ نیکو کردند، و ایشان که پاسخ نیکو نکردند او را، اگر ایشان را فردا هر چه درین جهان چیزست و بود و خواهد بود و هم چندان با آن، ایشان بآن خویشان باز خریدند ایشانند که ایشانراست شمار بد، و جایگاه ایشان دوزخ و بد جایگاه که آنست.)⁴⁸

آدمی گر اولسه عشقندن غافلای
آدم حیوانیدر بیئس
المِهَادُ (23:12)

(3) فَكَانَ قَابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى:

سوره 53: النجم (آیه 9)

(تا باندازه دو کمان گشت در نزدیکی، یا نزدیکتر.)⁴⁹

هران کس از مجازی گشت بیرون
که بر سوی حقیقی راه
او شد (118:8)

مجازی چشم از بلخی بیرون است
به چشم او همیشه
روی او شد (118:9)

ملک دلدہ کیم اولورسه عالم ایچره شاهر
فیض حقندن
قانش آدملر یوزی چون ماهر (158:1)

قاشکدر قاب ایله قوسین اُو اَدْنَى سنک ذاتک
وَالْقَلَمِ بِالْكِلِّ لِسَانِكِ لَدَانِكِ (163:10)

قاشک هم قاب قوسیندر یوزک شمس الضحی در بیل
خلافی یوق
حقیقته بودر اوصاف انسانی (278:10)

⁴⁸ Meybodi, a.g.e., C. 5, s. 1115.

⁴⁹ Meybodi, a.g.e., C. 9, s. 2071.

صاچك و اللیل اذا بخشی یوزكدر و الضحی بیل کیم ایکی
قاش قاب قوسیندر اوآدنا بیل عیان اولدی (279:8)

(4) بَنِي آدَمَ :

سورة ۱۷: الإسراء (آية 70)

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ
الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا.

(گرامی کردیم ما فرزندان آدم را، و برداشتیم ایشان
را در دشت و دریا، و روزی دادیم ایشان را از پاکها
و خوشها، و ایشان را افزونی دادیم، بر فراوانی از
آنچه آفریدیم، افزونی دادنی.)⁵⁰

آن که بنی آدم است سماویست از عنصری بود نباشد

آدم (218:22)

(5) نُفِخَ :

سورة 39: الزمر (آية 68)

وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ
شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرَى فَإِذَا هُمْ قِيَامٌ يَنْظُرُونَ.

(و دردمند در صور، مرده بیفتد از آن آواز هر که در
آسمان و زمین کس است مگر او که خدا خواهد پس آنکه
دردمند در صور دمیدنی دیگر، آن که ایشان بر پای
خاسته باشند همگان ایستاده می‌نگرند.)⁵¹

نفخه حقّه ایریشن آدمین نفخ رحمانی آنک جانیدر

(162:12)

(6) الْبَحْرَيْنِ :

سورة 55: الرحمن (آية 19)

⁵⁰ Meybodi, a.g.e., C. 5, s. 1259.

⁵¹ Meybodi, a.g.e., C. 8, s. 1883

مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ.

(فراهم گذاشت دو دریا، هر دو بر هم می‌رسند.)⁵²

از خداوند آن که باشد آگهی
بحرین آن که او شد
مستقر (159:9)

بلخی که به استوا قرارست
بحرین خدای راست
حامل (200:20)

حقیقتده که انسان برزخ حق
مقامی بین بحرین اودر
آگاه (266:11)

(7) مُوسَى/کوه طور:

سوره 7: الأعراف (آیه 143)

وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي أَنْظُرْ
إِلَيْكَ قَالَ لَنْ نَرَاكَ وَلَكِنْ أَنْظُرْ إِلَى الْجَبَلِ فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ
فَسَوْفَ تَرَانِي فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا
فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ.

(و چون موسی آمد لمیقاتینا هنگامی را که نام زد
کرده و سخن گفت خدای او با او موسی گفت: خداوند من!
با من نمای تا نگرم خداوند گفت اکنون نه بینی مرا
لکن بکوه نگر اگر کوه آرمیده بماند بر جای خویش پس
آن گه مرا بینی چون پیدا شد خداوند او کوه را خرد
کرد و موسی بیفتاد بیهوش چون با هوش خود آمد گفت:
پاکی و بی‌عیبی ترا من بتو باز گشتم و من نخستین
گرویدگانم.)⁵³

دیدار ترا آن که بدیدست ز خود رفت
افتاده چو

موسی که در طور تو مبهوت (26:4)

هران رویت بدید آن گشت بی‌خود
چو موسی تبت

⁵² Meybodi, a.g.e., C. 9, s. 2093.

⁵³ Meybodi, a.g.e., C. 3, s. 823,824.

گفت چون دید آن رخ (87:2)

آن کس که به طور آید دیدار ترا جوید در طور

دلم آید جز حق همه پنهان شد (91:3)

از بوی وصال ای نگارا افتاده چو من هزار

در طور (132:5)

آن یار من شد نور من او شد سرور جان من زان گشت

روشن طور من من بر رخس حیران شدم (216:8)

شمس حقیقت شد ظهور دل شد مثال کوه طور عالم ازو شد

پُر ز نور من بر رخس حیران شدم (216:17)

بلخی که به طور دل بدیدست ترا افتاده چو

موسی که در طور تو مغشی (270:7)

(8) حضرت یوسف/ مصر دلدده:

*سوره 12: یوسف (آیه 31)

فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ وَأَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَّكًا وَآتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِّنْهُنَّ سِكِّينًا وَقَالَتِ اخْرُجْ عَلَيْهِنَّ فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ وَقُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا هَذَا بَشَرًا إِنْ هَذَا إِلَّا مَلَكٌ كَرِيمٌ.

(آن گه که زن عزیز مکر ایشان بشنید، به ایشان فرستاد، و ایشان را جای به ناز نشستن ساخت، و هر یکی را کاردی داد در دست، و یوسف را گفت به نمودن بیرون آی بر ایشان، چون بدیدند او را، بزرگ آمد ایشان را جمال او، و دستها بپیچیدند، و گفتند پرغست بادا و معاذ الله، این نه مردمی است، نیست این مگر فریشته ای نیکو آزاده.)⁵⁴

* سوره 12: یوسف (آیه 32)

⁵⁴ Meybodi, a.g.e., C. 5, s. 1066.

قَالَتْ فَذَلِكُنَّ الَّذِي لُمْتُنَّنِي فِيهِ وَلَقَدْ رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ
فَاسْتَعْصَمَ وَلَئِن لَّمْ يَفْعَلْ مَا آمُرُهُ لَيُسْجَنَنَّ وَلَيَكُونًا مِّنَ
الصَّاغِرِينَ.

(زن عزیز گفت پس این غلام است که مرا ملامت کردید در
کار او، و راست که شما گفتید من نفس او خود را باز
خواستم، و خود را از من نگاه داشت، و اگر آن نکند
که او را فرمایم، ناچاره در زندان کنند او را، و
انگه بود از خوارشدگان و بی آبان.)⁵⁵

حُسن تـو به یوسف زد دیوانه زلیخا شد یوسف
که به زندان شد قلبش که پُر از نورست (32:4)

مصر دلدۀ جان ایچندۀ هر کیم اولدیسۀ مقیم آدم
معنی اولوبدر عالمی انسان اولور (157:11)

مصر دلدۀ کیم که کوردی روی محبوبی عیان کیم
عیان کورسۀ خدائی عالم انسانده در (158:6)

(9) سَجِدُوا / مسجود:

*سورة 15: الحجر (آیة 33)

قَالَ لَمْ أَكُنْ لِأَسْجُدَ لِبَشَرٍ خَلَقْتَهُ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ.
(گفت نیستم آن را که سجود کنم مردمی را، که
بیافریدی او را از طلخ خام از گلی بگردیده سیاه.)⁵⁶

* سورة 38: ص (آیة 73)

فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ

(بر روی افتادند فریشتگان، همگان بهم.)⁵⁷

* سورة 2: البقره (آیة 34)

⁵⁵ Meybodi, a.g.e., C. 5, s. 1066.

⁵⁶ Meybodi, a.g.e., C. 5, s. 1159.

⁵⁷ Meybodi, a.g.e., C. 8, s. 1859.

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى
وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ.

(و گفتیم فریشتگان را سجود کنید آدم را سجود کردند
فریشتگان مگر ابلیس سر وا زد و برتری جست و در علم
خدا خود از کافران بود.)⁵⁸

آدمی مسجود باشد از خدا آدم مسجود شد اسرار حق
(196:8)

(10) قَائِمًا بِالْقِسْطِ:

سوره 3: آل عمران (آیه 18)

شَهِدُ اللَّهَ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا
بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ.

(گواهی داد که نیست خدایی جز او و فرشتگان و
خداوندان دانش (از آفریدگان او) ایستاده بداد، نیست
خدایی جزو، دانا بهمه کار.)⁵⁹

قائماً بالقسط حال او بُود عدل او بر جمله باشد
شاملي (272:40)

(11) السُّدْرَةَ / سدره:

*سوره 53: النجم (آیه 14)

عِنْدَ سِدْرَةِ الْمُنْتَهَى.

(بنزدیک درخت سدره آنجا که دانش خلق تا آنجا بیش
نرسد، چون آنجا رسد برنگذرد.)⁶⁰

* سوره 53: النجم (آیه 16)

إِذْ يَغْشَى السُّدْرَةَ مَا يَغْشَى.

⁵⁸ Meybodi, a.g.e., C. 1, s. 60.

⁵⁹ Meybodi, a.g.e., C. 2, s. 326.

⁶⁰ Meybodi, a.g.e., C. 9, s. 2071.

(آن گه که وران درخت می‌پیچد. آنچه می‌پیچد.)⁶¹

آن که اندر عقل کُلّ را شد قرار
تا به سدره چون
بران ره تافته است (49:4)

(12) رَاكِعُونَ / ركوع:

سوره 5: المائدة (آیه 55)

إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ
وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ.

(خداوند کارساز و یار شما و همدم شما است و رسول
وی، و پس مؤمنان، آنان که نماز بپای می‌دارند، و
زکاة مال می‌دهند، و ایشان پشت خم دادگان.)⁶²

کرد احسان مرد را اندر نماز
سائلی را در رکوع
انگشتی (272:10)

(13) لَا تُدْرِكُهُ:

* سوره 6: الانعام (آیه 103)

لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْأَبْصَارَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ.

(چشم‌ها درین جهان او را در نیابد و خردها درو نرسد
و او بهمه می‌رسد و همه را می‌و او رسیده به همه چیز
بدانش و آگاهی آگاه از هر چیز بدانایی.)⁶³

* سوره 65: الطلاق (آیه 1)

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ وَأَحْضُوا
الْعِدَّةَ وَاتَّقُوا اللَّهَ رَبَّكُمْ لَا تَخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ إِلَّا
أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ
ظَلَمَ نَفْسَهُ لَا تَدْرِي لَعَلَّ اللَّهُ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا.

⁶¹ Meybodi, a.g.e., C. 9, s. 2071.

⁶² Meybodi, a.g.e., C. 5, s. 627.

⁶³ Meybodi, a.g.e., C. 3, s. 729.

ای پیغامبر چون زنان را دست بازدارید. ایشان را در پاکی از حیض دست بازدارید، پیش از پاسیدن. و سه پاکی ایشان می‌شمارید از حیض عدت را و بترسید از خشم و عذاب خداوند خویش بیرون مکنید ایشان را از خانه‌ها. و بیرون نیایند مگر که فاحشه‌ای بر ایشان درست گردد. و این اندازه‌هایی است که الله نهاد. هر که اندازه‌های الله درگذارد بر خود ستم کرد ندانی مگر که الله پس ناساختن کاری نو آورد و مهر.)⁶⁴

لا تدرک بگفت به چشم غیرست از چشم غیر خدا
نهان است (71:29)

(14) علم / معرفت:

سوره 18: الکهف (آیه 65)

فَوَجَدَا عَبْدًا مِنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا.

(یافتند رهی را از رهیگان ما که او را دانشی دادیم از نزدیک خویش و در او آموختیم از نزدیک خویش دانشی.)⁶⁵

رکن سیوم معرفت شد با خدا چون ز روی معرفت

شد علم آن (256:75)

علم وهبی از خدا علم لدن شد بران موهوب آن

است خاص آن (256:116)

آن بُود در علم حق بحر خدا بحر از علمش برآرند

گوهری (272:23)

(15) امانت:

⁶⁴ Meybodi, a.g.e., C. 10, s. 2190.

⁶⁵ Meybodi, a.g.e., C. 5, s. 1303.

سورة 33: الاحزاب- مدنيه (آیه 72)

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ
يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا.

(ما عرضه کردیم امانت دین بر آسمانها و زمینها و
کوهها باز نشستند از برداشت آن و ترسیدند از آن و
آدم فرا ایستاد و در گردن خویش کرد که این آدمی
ستمکار و نادان است تا بود.)⁶⁶

آن امانت گشت بر خاکی قرار زان سبب خاکی قرب
یار شد (89:5)

بو کنزدر حامل بار امانت امانت کنزه حقندن
اولدی احسان (253:3)

قابل بار امانت آدم است با خداوند آن
بُود سَرَّ نِهَان (256:108)

(16) شمس الضحی:

* سورة 91: الشمس (آیه 1)

وَالشَّمْسُ وَضُحَاهَا.

(و بافتاب و برتافتن آن.)⁶⁷

قاشک هم قاب قوسیندر یوزک شمس الضحی در بیل
حقیقتده بودر اوصاف انسانی (278:10)

(17) نَفْسِكَ - الْإِنْسَانُ سِرِّي:

* سورة 7: الأعراف (آیه 205)

⁶⁶ Meybodi, a.g.e., C. 5, s. 1749.

⁶⁷ Meybodi, a.g.e., C. 10, s. 2340.

وَأَذْكَرُ رَبِّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ
بِالْعُدُوِّ وَالْأَصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ.

(خداوند خویش را یاد کن در دل بزاری و بیم و یاد کن
خداوند خویش با آوازی فروتر از بانگ بامدادها و
شبانگاهها و نگر از غافلان نباشی.)⁶⁸

* سوره 3: آل عمران (آیه 191)

الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي
خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا
عَذَابَ النَّارِ.

(ایشان که یاد می‌کنند خدای را نشستگان و بر
پهلوهای خویش خفتگان و می‌اندیشند، در آفرینش آسمان
و زمین که می‌نگرند در آن خداوند ما، این بگزاف و
باطل نیافریدی، پاکی و بی‌عیبی ترا پس بازدار از ما،
عذاب آتش.)⁶⁹

آن که از حق نیست غافل يك نفس چون که *الإنسان*
سَرِي آن بُود (121:17)

در حقیقت آدمی شد سرّ حق چونکه *الانسان*
سَرِي گفت حق (196:1)

حقیقت با خدا باشی تو مقصود که *الانسان*
سَرِي گفت یزدان (247:20)

خدا اوزینی بیلدیردی *انسان* سَرِي یم دیدی دیدی *انسان*
بنم سَرْم که بوندن ایله ازعانی (277:6)

(18) سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآن:

سوره 15: الحجر (آیه 87)

⁶⁸ Meybodi, a.g.e., C. 3, s. 859.

⁶⁹ Meybodi, a.g.e., C. 2, s. 442.

وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ.⁷⁰
(ترا دادیم سبع مثنای و قرآن بزرگوار.)⁷¹

روي تو سبعا من المثنای سورة قرآن بؤد
در مشامم بوي تو از ورد احمر شد لذید (122:2)

خطوطك سورة سبعا من المثنای اولدي وجهكده همه
آیات قرآنی خطوطك عیانكدر (163:15)

(19) الْمَنِّ وَالسَّلْوَى:

سورة 2: البقره (آیه 57)

وَوَضَّلْنَا عَلَيْكُمْ الغَمَامَ وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّ وَالسَّلْوَى كَلُوا
مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَمَا ظَلَمُونَا وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ
يَظْلِمُونَ.

(و سایه بر شما میخ فرو فرستادیم بر شما از میخ
ترنجبین و مرغ سلوی، میخورید از پاکيها و خوشيها از
آنچه شما را روزي کردیم بي رنج بردن و بي جستن و
ستم نه بر ما کردند لکن ستم بر خویشان کردند.)⁷²

أنس تو اندر دل غم دیده ما شد ظهور
اندر دلم از المَنَّ والسَّلْوَى شد لذید (122:4)

(20) فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ:

سورة 2: البقره (آیه 115)

وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ
عَلِيمٌ.

(و خدایراست برآمد نگاه آفتاب و فروشد نگاه آفتاب)

⁷⁰ *seb'an minel mesânî vel kur'anel azîm: Maksûd, heft sûre-i tûlânî-yi evvel-i Kur'ân-ı Kerîm ez sûre-i Bakara tâ sûre-i Tevbe âye est ve ân râ "mesânî" nâmîdeend.

"seb'an mesânî" sûre-i el-Hamd (el-Fâtihâ), ez etâyâ-yi Hodâvend ber Peyâmbere-i Sallallâhu alâ est; ve ân sûre, der meyân-i sûrehâ-yi Kur'ân-ı Kerîm, câygâh-i vîje dâred. Rucû' konîd be: wiki.ahlolbait.com, Erişim:20 Aralık 2017.

⁷¹ Rashi Addin Meybodi, Zahra Khalooey, Kashf Al'asrar, C. 5, University of Tehran, Tehran, 1339, s. 1171.

⁷² Meybodi, a.g.e., C. 1, s. 198,199.

هر جا که روی دارید آنجا بسوی روی نمازگران که الله
فراخ توانست و دانا.)⁷³

فَتَمَّ وَجْهَهُ اللهُ تَرَا كَرَدَدَ عِيَانِ اَنَدَر شَهُودِ
از عیانی او شوی از تو شود اندر مفر (124:6)

گر خدا گردد ز هر جانب ظهور
ثمَّ وَجْهَهُ اللهُ تَرَا كَرَدَدَ
عیان (230:14)

(21) أَحْسَنُ تَقْوِيمٍ:

سوره 95: التین (آیه 4)

لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ.

(که بیافریدیم مردم در نیکوتر نگاشتی.)⁷⁴

زان نور که أَحْسَنُ تَقْوِيمٍ آدم
جز آدمی به دیگری
نباشد باهر (137:2)

(22) نَحْنُ أَقْرَبُ:

* سوره 50: ق (آیه 16)

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ وَنَعَلْمُ مَا تُوسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ وَنَحْنُ أَقْرَبُ
إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ.

(بیافریدیم مردم را و می‌دانیم آنچه در دل او
می‌اندیشد ما نزدیک‌تریم با او از رگ جان.)⁷⁵

* سوره 56: الواقعة (آیه 85)

وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْكُمْ وَلَكِنْ لَا تُبْصِرُونَ.

(و ما نزدیک‌تریم با او از شما لکن شما نمی‌دانید و

⁷³ Meybodi, a.g.e., C. 1, s. 321.

⁷⁴ Meybodi, a.g.e., C. 10, s. 2356.

⁷⁵ Meybodi, a.g.e., C. 9, s. 2040.

نمی‌بینید.)⁷⁶

تَحْنُ أَقْرَبُ خَبَرِ دَارِ اَوْلَانِ اَدَمِ بِشَقِهِ دَرِ
بِخَبَرِ اَوْلُوْبِ
خَدَادَنِ كِيْزَمِشِ اَدَمِ بِشَقِهِ دَرِ (149:3)

(23) هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ:

سورة 57: الحديد (آية 4)

هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى
الْعَرْشِ يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنْزِلُ مِنَ
السَّمَاءِ وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ وَاللَّهُ بِمَا
تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ.

(اوست که بیافرید هفت آسمان و هفت زمین در شش روز
پس مستوی شد بر عرش می‌داند هر چه در زمین شود و هر
چه بیرون آید از آن و هر چه فرود آید از آسمان و هر
چه بر شود بر آسمان و او با شماست هر جا که باشید و
الله بکرد شما بیناست.)⁷⁷

فیضِ حَقْدِنِ قَاتِ بَه فَاتِ سِرَابِ اَوْلَسَهِ اَدَمِي
کوزلري
دیدارینه عقلي آنک حیران اولور (150:5)

(24) ق وَالْقُرْآنِ:

سورة 50: ق (آية 1)

ق وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ .

(ق منم خداوند قادر و قهار قدوس و قریب باین قرآن
بزرگوار.)⁷⁸

همه اسرار قرآنی یوزکده بیل که ظاهر در
یوزکدر
قاف و القرآن که قلبک عرش رحمانی (278:18)

⁷⁶ Meybodi, a.g.e., C. 9, s. 2115.

⁷⁷ Meybodi, a.g.e., C. 9, s. 2121.

⁷⁸ Meybodi, a.g.e., C. 8, s. 2040.

(25) مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ :

سورة 59: الحشر (آیه 19)

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ أُولَئِكَ هُمُ
الْفَاسِقُونَ.

(و چون ایشان مباشید که الله را فراموش کردند تا الله
تیمار داشتن تنهای ایشان بر ایشان فراموش کرد.
ایشانند که از دین و طاعت الله بیرون اند.)⁷⁹

من عرف سرینی هر کیم بيلمسه
عالم حیوانی آکادر
مقر (152:4)

من عرف سرینی هر کیم جانیدن ذوق ایتدی
بیخبر حقندن اولوب اول عالم حیواننده در (158:5)

(26) ن وَالْقَلَم :

سورة 68: القلم (آیه 1)

ن وَالْقَلَم وَمَا يَسْطُرُونَ.

(و بآنچه آسمانیان و زمینیان نویسند.)⁸⁰

قاشکدر قاب ایله قوسین او اذنیدر سنک ذاتک
وَالْقَلَم بِالْكِلِّ لِسَانِكْ لِحَاكِكْ دِهَانِكْ (163:10)

که نون و القلم بیلکیل دهانکله لسانکدر

لسانک هر نه سویلرسه اودر اسرار سبحانی (278:11)

(27) اللَّيْل :

سورة 92: الليل (آیه 1)

وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى.

⁷⁹ Meybodi, a.g.e., C. 9, s. 2151.

⁸⁰ Meybodi, a.g.e., C. 10, s. 2209.

(بشب که در سر جهانیان درآید.)⁸¹

صاچک و اللیل اذا بخشی یوزکدر و الضحی بیل کیم
قاش قاب قوسیندر آوآدنا بیل عیان اولدی (279:8)
28) الضحی:

سوره 93: الضحی (آیه 1)

وَالضُّحَى.

(بروز روشن و چاشتگاه.)⁸²

قاشک هم قاب قوسیندر یوزک شمس الضحی در بیل
حقیقتده بودر اوصاف انسانی (278:10)

صاچک و اللیل اذا بخشی یوزکدر و الضحی بیل کیم
قاش قاب قوسیندر آوآدنا بیل عیان اولدی (279:8)

29) مَا زَاغَ الْبَصَرُ:

سوره 53: النجم (آیه 17)

مَا زَاغَ الْبَصَرُ وَ مَا طَغَى.

(چشم [رسول(ص)] کژ نشد و از راست دیدن در نگذشت.)⁸³

بیا که بلخی قندوز خانقاه چال اکنون
حضرت بخوان ز قرآن سوره مَا زَاغَ (185:7)

30) يَرْبُّ الْفَلَقِ:

سوره 113: الفلق (آیه 1)

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ.

(بگو (ای محمد): فریاد می‌خواهم بخداوند همه

⁸¹ Meybodi, a.g.e., C. 10, s. 2343.

⁸² Meybodi, a.g.e., C. 10, s. 2348.

⁸³ Meybodi, a.g.e., C. 10, s. 2071.

آفریده.)⁸⁴

تو ز امکان اگر بیرون گشتی
همچو بلخی شدی بربّ
الْفَلَقِ (187:7)

(31) هُوَ اللَّهُ:

سوره 112: الاخلاص (آیه 1)

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ.

(بگو (ای محمد): اوست آن خدای یگانه.)⁸⁵

باشد که هُوَ اللَّهُ منزل آن
گر فقر بشد تمام از حق
(189:8)

(32) تَتَّقُوا:

سوره 3: آل عمران (آیه 28)

لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقَاةً
وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ.

(مبادا که گیرند گرویدگان ناگرویدگان را بدوستی
بیرون از گرویدگان و هر که آن کند (که موالات گیرد
از مؤمنان با کافران) او از خدا در هیچ چیز نیست
مگر آنکه پرهیزد از ایشان و حذر می‌نماید خدای شما
را از خویشتن و با خداست بازگشت.)⁸⁶

رندان خدایند که در می‌کده ساکن

آنجا که رود

آن که از او زهد و تقا رفت (29:2)

بلخی ز خود شد در فنا افتاد در بحر بقا
کی
زهد ماند کی ثَقَا شد بحر او اندر عیان (242:7)

⁸⁴ Meybodi, a.g.e., C. 10, s. 2412.

⁸⁵ Meybodi, a.g.e., C. 10, s. 2409.

⁸⁶ Meybodi, a.g.e., C. 2, s. 335.

(33) استَوَى:

سورة 20: طه (آیه 5)

الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى.

(رحمن بر عرش مستوی شد).⁸⁷

اولوبدر قامتك طوبا يوزكدر شمس ذات حق وجودك

استواسندن تجلی ذاتي دائیمر (163:9)

بلخي كه به استوا قرارست بحرين خدای

راست حامل (200:20)

وجودك استواسندن نظر قیل جلال یله

جمالین ایله سیران (252:15)

وجودي استواسنده قعود ایلرسه بر آدم

حقیقت کشف اولور حقدن همه اسرار یزدانی (278:7)

وجودك استواستدن همه آفاقي سیر ایله

همه آفاقي انفسده چو ذره در نهان اولدي (279:6)

3- احادیث در دیوان بلخی

(1) الْوَلَدُ سِرٌّ أَبِيهِ:

(فرزند، راز پدر خویش است).⁸⁸

هرکه را شد عالم غلوي مکان الْوَلَدُ سِرٌّ أَبِيهِ شد

آن هما (12:15)

تو شدي فرزند خالص با پدر الْوَلَدُ سِرٌّ أَبِيهِ

شد در عیان (256:85)

(2) كُنْتُ كَنْزاً مَخْفِياً فَأَحْبَبْتُ أَنْ أَعْرِفَ فَخَلَقْتَ الْحَقَّ لِأَعْرِفَ:

(من گنجی پنهانی بودم پس دوست داشتم شناخته شوم

آنگاه انسان را بیافریدم تا شناخته شوم).⁸⁹

⁸⁷ Meybodi, a.g.e., C. 6, s. 1358.

⁸⁸ Mohammad Ebn Yakub Koleini, Kafi, C. 9, Darol'ahadis, Gom, 1429, s. 193.

- کنز مخفی بود در ذاتش نهان
خواست خود
اظهار سازد از عما (1:3)
- اسرار نهان حق، چون کنز شدی مخفی
غیر از
که خدا هرگز نشناخت کسی ترا (8:6)
- بدایتده نهایت اولدی مخفی
بو
مخفی دن بدایت اولدی اخفا (14:15)
- بو مخفی در حقیقی کنز مخفی
بو مخفیدن
عیان اولدی مسما (14:16)
- بو عالمدن نتیجه در بو مخفی
بو مخفیدن
نتیجه ذات اعلا (14:17)
- بو مخفی اولدی حقن کون جامع
بو مخفی
ایچره در اعلی و ادنی (14:18)
- آدمی شد کنز مخفی با خدا
اندرون کنز
شد اسرار حق (196:4)
- اسرار نهان و کنز مخفیست
برزخ به میان
حق و عالم (218:5)
- خدایه کنز مخفی اولدی انسان
دروننده اولوبدر
سز یزدان (253:1)
- (3) أنا مَدِينَةُ الْعِلْمِ و علي بابها فمن اراد العلم فليأت
الباب:
(من شهر دانشم و علی دروازه آن است؛ هر کس دانش
میجوید، باید از آن دروازه وارد شود.)⁹⁰

⁸⁹ Hafez Barsi, Mashareg Anvaar Alyagin fi Asrar Amir Almomenin, Alami, Beyroot, 1422, s. 41.

⁹⁰ Ali Ebne Moosa Alreza, "Sahife, Emanation Mohammad Mahdi Najaf", Kongrayi Jehani Emam Reza Aleyhessalam, Mashhad, 1406, s. 11.

- مستغرق بحر ذات باشد
در علم نبی که او
بؤد باب (25:9)
- شهر علمم گفت آن سلطان دین
شهر علمم را دري
تو یا علی (272:3)
- 4) الصبر مفتاح الفرج:
(صبر کلید گشایش و فرج است.)⁹¹
- هرچه با تو سخت اگر آید حرج
صبر کن الصبر
مفتاح الفرج
- بر الم های شدايدهای او
صبر کن الصبر مفتاح
الفرج
- گر به تنگ آید ترا حالت چنان
صبر کن الصبر
مفتاح الفرج
- گر زمستان شدايد شد زیاد
صبر کن الصبر مفتاح
الفرج
- گر شد مشتاق بر دیدار او
صبر کن الصبر
مفتاح الفرج
- خواهی بر تو مقصدت آسان شود
صبر کن الصبر مفتاح
الفرج
- خواهی نور شمس او بینی عیان
صبر کن الصبر
مفتاح الفرج
- أُنس او اندر دلت درمان شود
صبر کن الصبر
مفتاح الفرج
- همچو بلخی طالب دیدار باش
صبر کن الصبر مفتاح الفرج (منظومه 84)
- 5) مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ:
(کسی که خدا را شناسد خود را هم می‌شناسد.)⁹²
- هران از خویشتن او باخبر شد
که چشم و جان او

⁹¹ Mohammad Saleh Ebn Ahmed Mazandarani, Sharhol Kafi, C. 1, Almaktabat Aleslamiat, Tehran, 1382, s. 265.

⁹² Ebne Shahr Ashoob, Motashabeh Alquran va Mokhtalefohoo, Bidar Lennashr, Gom, 1369, s. 44.

شد سوي آن رخ (87:3)

من عرف سزینی ادراک ایلین عارف بوکون
محرم سرّ خدا در عارف بالله در (151:4)

من عرف سزینی هر کیم بیلمسه
عالم حیوانی آگادر
مقر (152:4)

من عرف سزینی هر کیم جانیدن ذوق ایتمدی
بیخبر حقن اولوب اول عالم حیوانده در (158:5)
6) الْإِنْسَانُ سِرِّي وَ أَنَا سِرُّهُ :

(انسان سرّ من است و من سرّ او. منظور از این حدیث
قدسی این است که سرّ انسان، ظاهر و صورت اسرار خدا
است، و سرّ خدا نیز باطن و حقیقت اسرار انسان است.)⁹³

آن که از خود محو با حق آشکار
مظهر اسرار
سُبْحَانَ أَنْ بُوْد (121:16)
کیم که ایردی جان و جانان سزینه
آنک مالیدر (162:11)

در حقیقت آدمی شد سرّ حق
چونکه
الانسان سزّی گفت حق (196:1)
حقیقت با خدا باشی تو مقصود
الانسان سزّی گفت یزدان (247:20)

7) لِي مَعَ اللَّهِ وَقْتُ لَا يَسْعُنِي فِيهِ مَلَكٌ مُقَرَّبٌ وَلَا نَبِيٌّ مُرْسَلٌ:
(به درستی که برای من با خداوند حالاتی است که نه ملک
مقرب و نه پیامبر مرسل طاقتش را ندارند.)⁹⁴

لِي مَعَ اللَّهِ وَقْتُ لَا هَر كِيم كِه اولسه ذوقیاب
بدر
اولمش شمس ذاتندن چو قرص ماهدر (151:2)

⁹³ Mohammed Ebn Hossein Sheikh Bahayi, Menhaj Alnajah fi Tajoma Meftah Alfalah, C. 2, Hekmat, Tehran, 1369, s. 91.

⁹⁴ Solaimanî Ashtiyani Mahdî; Darayeti Mohammad Hossein, Macmua Resail der Sharh Ahadis az Kafi, C. 2, Darol'ahadis, Gom, 1387, s. 488.

- (8) الدُّنْيَا جِيفَه وَ طَلَّابُهَا كِلَابٌ:
(دنیا مردار است و طلب دنیا سگ.)⁹⁵
- گفت پیغمبر که دنیا جیفه است
از پی جیفه
دوند سگها دوام (214:4)
- (9) الْإِنصَافُ أَفْضَلُ الْفَضَائِلِ:
(انصاف، برترین فضیلتهاست.)⁹⁶
- هران مائی بُود از منصفان است
که انصاف نصف دین
است ای مسلمان (248:9)
- (10) معاوية في تابوت مقفل عليه في جهنم:
(معاویه در تابوتی قفل شده در آتش جهنم است.)⁹⁷
- خاک گشتی شاه مردانی شدی
نار باشی تو شدی از
شامیان (256:31)
- (11) أَنْتَ أَخِي وَ وَصِيِّي وَ وَارِثِي لَحْمِكَ لَحْمِي وَ دَمُكَ دَمِي . . . وَ
الْإِيْمَانُ مُخَالِطٌ لَحْمِكَ وَ دَمِكَ كَمَا خَالَطَ لَحْمِي وَ دَمِي:
(ای علی) تو برادر و وصی و وارث من هستی. گوشت تو
از گوشت من و خون تو از خون من است . . . و ایمان آن
چنان که با گوشت و خون من آمیخته شده، با گوشت و
خون تو نیز آمیخته شده است.)⁹⁸
- علی شد مظهر سرّ نبوت
که لحمک گفت
محبوب سبحان (257:24)
- دیگر گفتا که جسم توست جسم
که خونت خون من
بر شاه مردان (257:26)
- (12) يَا أَحْمَدُ! لَوْلَاكَ لَمَا خَلَقْتُ الْأَفْلاكَ، وَ لَوْلَا عَلِيٌّ لَمَا
خَلَقْتُكَ، وَ لَوْلَا فَاطِمَةُ لَمَا خَلَقْتُكُمْ:

⁹⁵ Jafar Ebne Mohammad Alsadeg, Mesbah Al'sharia, Alami, Beyroot, 1400, s. 138.

⁹⁶ Ali ebn Mohammad Leysi Vaseti, Oyoon Alhekam ve Almavaez, C. 1, Darol'ahadis, Gom, 1376, s. 17.

⁹⁷ Mohammad Bagher Majlesi, Behar al'anvar, C. 33, Dar Ehya Altoras Alarabi, Beyroot, 1403, s. 187.

⁹⁸ Tabari Amali Mohammad ebn Jarir ebn Rostam Kabir, Almostarshed fi Emamat Ali Ebn Abi Taleb, Kooshanpoor, Gom, 1415, s. 635.

(هان ای احمد! اگر تو نبودی، جهان را نمی آفریدم و اگر علی نبود، تو را، و اگر فاطمه نبود، من شما دو نفر را نمی آفریدم.)⁹⁹

علی بر خدمت سلطان لولاک که از جانش گذشته شد
به میدان (257:47)

علی خیرالبشر گفت شاه لولاک هران در شك بُود
کافر شود آن (257:53)

(13) لَضْرَبَةُ عَلِيٍّ يَوْمَ الْخَنْدَقِ أَفْضَلُ مِنْ عِبَادَةِ الثَّقَلَيْنِ:
(کار علی در جنگ خندق برتر از عبادت جن و انس است.)¹⁰⁰

نبی فرمود چنان در جنگ خندق که يك ضرب علی
بهتر بُود زان (257:49)

(14) خُلِقْتُ أَنَا وَ عَلِيٌّ مِنْ نُورٍ وَاحِدٍ:
(من و علی از یک نور آفریده شده ایم.)¹⁰¹

علی و مصطفاست هر دوست یک نور ز یکدیگر جدا
نبوند همه آن (257:27)

(15) لو كشف الغطاء ما ازددت يقيناً:
(اگر پرده های مادی هم از معارف غیبی برداشته شود،
یقین و ایمان کامل من افزون نگردد.)¹⁰²

شهبسوار لو كشف شیر خدا چون از ان شد فتح باب
خیبري (272:8)

⁹⁹ Mohammad Ebne Ali Ebn Babveyh, Elal Ol'sharaye, Danari, Gom, 1385, s. 163.

¹⁰⁰ Mohammad Ebne Ali Ebn Babveyh, Alkhesal, C. 2, Jameye Modarresin, Gom, 1362, s. 579.

¹⁰¹ Mohammad Ebne Ali Ebn Babveyh, Oyoon Akhbaar Alreza, C. 2, Jahan, Tehran, 1378, s. 58.

¹⁰² Mohammad Ebne Ali Ebn Babveyh, Man Layahzoroho Alfagih, C. 1, Ali Akbar Ahaffari, Eslami, Gom, 1413, s. 511.

16) أَنَا قَسِيمُ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ؛ ادْخُلْ أَوْلِيَاءِي الْجَنَّةَ، وَ ادْخُلْ
أَعْدَائِي النَّارَ:

(من تقسیم‌کننده بهشت و جهنم؛ دوستدارانم را وارد
بهشت می‌کنم و دشمنانم را وارد جهنم می‌کنم.)¹⁰³

علي شد قاسم جنات و نيران هران او را

ندانست شد به خسران (257:4)

اي قاسم جنات حق نور تو شد از ذات حق عالم ز

تو گیرد سبق اي مهر رخشانم علي (273:10)

¹⁰³ Salim ebne Geys Helali, Kitab Salim, C. 1, Alhadi, Gom, 1405, s. 712.

نتیجه‌گیری

تأثیر قرآن کریم در جای‌جای دیوان عبدالقادر بلخی دیده می‌شود و آیات قرآن کریم و احادیث در شعر او بسامد بالایی دارد. گاهی آیه را به صورت کامل در شعر آورده و گاه بخشی از آیه یا کلماتی از آیه را آورده است. در مواردی مفهوم آیه را در شعر خود ذکر می‌کند و گاهی سخن او به آیه یا قصه‌ای از قرآن کریم تلمیح دارد. تأثیر آیات قرآن کریم و احادیث در شعر عبدالقادر بلخی هم در حوزه معنایی و هم در حوزه بلاغی و آراستن کلام ادبی شاعر دیده می‌شود. در این دیوان شاعر، با استفاده از آیات و احادیث، در بعضی منظومه‌ها به توضیح مطلبی می‌پردازد و گاهی برای تبیین و اثبات مسئله‌ای، مطلبی را بارها تکرار می‌کند. وی گاهی فقط عبارت عربی آیه یا حدیث را بیان می‌کند و گاهی کلمه‌ای از آیه و حدیث را می‌نویسد. می‌توان گفت که این اثر از نظر عرفانی گران‌قدر است.

نحوه کاربرد احادیث در دیوان عبدالقادر بلخی ارتباط تنگاتنگی با اهداف وی دارد. زیرا او در پی اثبات یک مدعاست و هدفش القای معانی و بیان حکمت است، و از آیات و احادیث به شیوه‌های اثرپذیری و واژگانی، گزاره‌ای، الهامی و بنیادی، تأویلی، تطبیقی، تصویری و چندسویه بهره‌ای وافر برده تا انتقال معانی ذهنی خود را به مخاطبان خویش مسیر سازد. اقتباس از آیات قرآن کریم و احادیث در دیوان عبدالقادر بلخی به دو صورت دیده می‌شود: الف) اقتباس عین آیه یا حدیث، ب) اقتباس قسمتی از یک آیه قرآن کریم و یا حدیث. شاعر گاه، به ضرورت وزن، در کلام اقتباس‌شده تغییری داده یا معنایی غیر از معنای اصلی از آن اراده کرده است.

برخی از نویسندگان و شاعران از خوان پر نعمت و بی منت قرآن کریم بسیار بهره‌مند شده‌اند و این بهره‌وری‌ها را در خلال اشعار و نوشته‌های خود آشکار کرده‌اند. شیخ سید عبدالقادر بلخی یکی از شاعران و عارفانی است که درخت تنومند شعر او ریشه در قرآن کریم و آموزه‌های دینی دارد و این شاعر عارف، متناسب با روحیات و اهداف تعلیمی خود، از قرآن کریم در اشعارش استفاده کرده است. در دیوان اشعار شیخ سید عبدالقادر بلخی مضامین و آموزه‌های قرآنی به وفور یافت می‌شود و به خاطر آشنایی زیاد و احاطه فراوان وی بر آیات قرآن کریم به شیوه‌های مختلف ادبی چون اقتباس، تضمین، تلمیح، تشبیه، تحلیل، تمثیل و ... از آیات قرآن کریم و احادیث در اشعارش بهره برده است.

Sources and References

AHMAD PANAH, S., (1381). “*Gondoozi Balkhi va Yanabi Almavadda Sheikh Sayyed Soleman Balkhi*”, Magazin: Kitab va Mah Din: s. 82-91, www.noormags.ir >view> articlepage, Erişim:18 Haziran 2017.

ALREZA, A., (1406). “*Sahife, Emandation Mohammad Mahdi Najaf*”, Kongrayi Jehani Emam Reza Aleyhessalam, Mashhad.

ALSADEG, J., (1400). *Mesbah Al’sharia*, Alami, Beyroot.

ALTUNTAŞ, İ., *Hüseyin Vassaf “Sefine-i Evliya”’da Seyyid Abdülkâdir Belhî ve Ailesi- Seyyid Abdülkâdir Belhî Hazretleri*”, a <http://ismailhakkialtuntas.com>, Erişim: 25 Mayıs 2017.

ALTUNTAŞ, İ., *Hüseyin Vassaf “Sefine-i Evliya”’da Seyyid Abdülkâdir Belhî ve Ailesi- Şeyh Seyyid Abdülkâdir Efendi*”, b <http://ismailhakkialtuntas.com>, Erişim: 25 Mayıs 2017.

AREFİ, M., (1393). “*Manifestation of Verses and Hadiths in Imam Khomeini’s Poetry, Jebel Matein Quarterly*”: forth year, no. 11, p. 15-36.

ASHOUB, E., (1369). *Motashabeh Alquran va Mokhtalefohoo*, Bidar Lennashr, Gom.

AYDIN, B., (2016). *Hankâh*, Destek Yayınları, İstanbul.

AZAMAT, N., (1988). “*Abdülkâdir-i Belhî*” (1839-1923 *Nakşibendî ve Melâmî- Hamzavî şeyhi*), DİA, C. I, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

BARSİ, H., (1422). *Mashareg Anvaar Alyagin fi Asrar Amir Almomenin*, Alami, Beyroot.

BELHÎ, A., *Esrâr-ı Tevhîd*, (2014). Çeviren: Neşen Çağıl (Yayına hazırlayan: Yüce Gümüş), Pan Yayıncılık, İstanbul.

....., a *Sünûhat (Sünûhat-ı İlâhiyye ve İlâmât-ı Rabbâniye)*, (2017). Çeviren: Neşen Çağıl (Yayına hazırlayan: Yüce Gümüş, İstanbul Tasavvuf ve Musikî Araştırmaları Derneği Yayınları, İstanbul.

BELHÎ, S., b *Defter-i Kuyûdât (Belhî Ailesine Ait Özel ve Resmî Yazışmalar)*, (2017). Yayına Hazırlayanlar: Aliye Uzunlar- Arzu Meral, Revak Kitabevi, İstanbul.

ÇETİN, N., (2015). “*Murâd-ı Buhârî Tekkesi ve Fonksiyonları*”, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 2, Sayı: 4, s. 5-36.

DEĞİRMENÇAY, V., (2013). *Farsça Şiir Söyleyen Osmanlı Şairleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.

EBN BABVEYH, M., (1385). *Elal Ol’sharaye*, Danari, Gom.

....., (1362). *Alkhesal*, Jameye Modarresin, Gom.

....., (1378). *Oyoon Akhbaar Alreza*, Jahan, Tehran.

....., (1413). *Man Layahzorofo Alfaqih*, Ali Akbar Ahaffari, Eslami, Gom.
ERGUN, S., (1936). *Türk Şâirleri*, C. 1, Bozkurt Basimevi, İstanbul.

EVLİ, K., (2014). “*Muhammed Burhaneddin-i Belhi Ve Farsça Divanı*” (Tenkitli Metin),
Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Kırıkkale.

GONDOOZI HANAFI, S., (1392). *Yanabi Al'mavadat*, Motarjam: Moosa Danesh, Albohoos
Aleslamie, Mashhad.

GÖLPINARLI, A., (1931). *Melâmîlik ve Melâmîler*, Devlet Matbaası, İstanbul.

....., (1969). *100 Soruda Türkiye’de Mezhepler Ve Tarikatlar*, Gerçek
Yayınevi, İstanbul.

HASKAN, M., (2004). *Eyüplü Hattatlar*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul.

HELALİ, Salim ebne Geys, (1405). *Ketab Salim*, Alhadi, Gom.

HOSEINI BOHLOOLI, J.- FAGHANI, A.- MEHR ABADI, R., (1394). “*Barrasi Shivahayi
Taserpaziri Shiar Ebn Yemin az Quran ve Hadis*”, Proceedings of the Scientific Conferences
of the International Leaders' Congress: s. 835-855.

IŞIN, E., (1999). “*Abdülkâdir-i Belhî*”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA), C. I,
İstanbul.

İNAL, İ., (1999). *Son Asır Türk Şairleri (Kemâlü’ş-Şuarâ)*, “*Abdülkâdir Efendi*”, C. I,
Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınlığı, Ankara.

İNCEGİL, R., (1982). “*Abdülkâdir Efendi, Belhi, Seyyid*”, İstanbul Kültür ve Sanat
Ansiklopedisi (İKSA), C. 1, Tercüman Gazetesi Kültür Yayımları, İstanbul.

KABİR, T., (1415). *Almostarshed fi Emamat Ali Ebn Abi Taleb*, Kooshanpoor, Gom.

KAHRAMAN, B., (2009). “*Burhaneddin-i Belhî'nin Çağatayca Şiirleri*”, Turkish Studies
(International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic),
Volume 4/2, s. 672-704.

....., (2012). *Burhâneddîn-i Belhî ve Türkçe Divânı*, Kömen Yayınları,
Konya.

KARA, M., (2006). “*Buhara-Bombay-Bursa Hattında Dervişlerin Seyr ü Sefer*”i, Dîvân İlmî
Araştırmalar, Sayı:20, s. 45-73.

KATALOG TARAMA-MİLLET YAZMA ESERLER KÜTÜPHANESİ, katalog,
www.milletkutup.gov.tr, Erişim: 04 Ağustos 2016.

KINA, N., (1397). *Dîvân-i Şeyh Seyyîd Abdülkâdir-i Belhî Teshîh u Mukaddime u Ta'likât (Sheikh Abd ol-Qader Balkhi's Divan Emendation, Introduction, Appendices)*, Haft Vadi, Tehran.

KOÇU, R., (1958). *Abdülkadir Efendi (Şeyh)*, c.1, Neşriyat Kolektif Şirketi, İstanbul.

KOLEİNİ, M., (1429). *Kafi*, Darol'ahadis, Gom.

KÖSEOĞLU, M., “*Melâmî Şeyhlerinin İstanbul'da Postnişin Olduğu Tekkeler ve Günümüzdeki Durumları*”, Bahaeddin Nakşibend ve Nakşibendilik Sempozyumu, 2-4 Aralık 2016, www.academia.edu/31793564, Erişim: 25 Mayıs 2017, s. 165-186.

KURNAZ, C., (1999). *Türkiye-Orta Asya Edebî İlişkileri*, Akçağ Yayınları, Ankara.

....., (1997). *Anadolu'da Orta Asyalı Şairler*, Yargıcı Matbaası, Ankara.

LEYSİ VASETİ, A., (1376). *Oyoon Alhekam ve Almavaez*, Darol'ahadis, Gom.

MAHDÎ, M., (2011). “*Türk-İslâm Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri*”, İslâm, Sanat, Tarih, Edebiyat ve Musikîsi Dergisi (İSTEM), Sayı 18, s. 219-241.

MAHDÎ, S.- MOHAMMAD HOSSEİN, D., (1387) *Macmua Resail der Sharh Ahadis az Kafi*, Darol'ahadis, Gom.

MAJLESİ, M., (1403). *Behar al'anvar*, Dar Ehya Altoras Alarabi, Beyroot.

MAZANDARANİ, M., 1382, *Sharhol Kafi*, Almaktabat Aleslamiat, Tehran.

MEYBODİ, R., (1339). *Zahra Khalooy, Kashf Al'asrar, Vol 1-10*, University of Tehran, Tehran.

MİLLİ KÜTÜPHANE OTOMASYONU OKUYUCU TARAMA MODÜLÜ- KAŞIF BETA/2015 Milli Kütüphane Bilgi İşlem, SonucDetay; <https://kasif.mkutup.gov.tr>, Erişim: 08 Kasım 2016.

ÖZ, Y., (2002). a “*Afgan Türkistan Muhacirlerinden Süleyman Belhî Ailesi ve “Defter-i Kuyüdat” Fihristi*”, Bilig (Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi), Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı Yayını, Sayı 23, s. 157-188.

....., (2006). “*Burhaneddin Belhî Ve Türkçe Mektuplar*”ı, Edebiyat Dergisi, Sayı 15, s. 203-224.

....., (1382). “*Nameî be Safir Kabir İran dar Estanbol*”, Ayine Miras: Shomarah: 29, Dovreh Cadid, Tehran, s 263-273.

....., (2002). b “*Süleyman Belhî Ailesi Ve Son Mevlevî Postnişinleri İle Mektuplaşmaları*” X. Milli Mevlâna Kongresi (Tebliğler), C.1, Selçuk Üniversitesi Matbaası, Konya, s. 149-162.

ÖZEMRE, A., (2017). *Üsküdar'ın Üç Sırlısı*, Kubbealtı Yayınları, 6. Baskı, İstanbul.

ROSHVANAZADE, (1383). *Encyclopedia of Farsi-Farsi Literature in Anatolia and the Balkans*, Ba Sarparastiyi Hasan Anooshe, Ministry of Culture and Islamic Guidance Publishing and Publishing Organization, Tehran.

SAYYADANI, A., (1396). “*The Moral Standard of the Qur'an with the Arabic Poetry Shams*”: Zahn, Shomara 167, s. 70-197.

SEB'UL MESÂNÎ-DANESHNAME-İ ESLAMÎ: “*seb'ul-mesânî*”, wiki.ahlolbait.com, Erişim: 20 Aralık 2017.

SHEİKH BAHAYİ, M., (1369). *Menhaj Alnajah fi Tajoma Meftah Alfalah*, Hekmat, Tehran.
TANMAN, M., (1994). “*Murâd Buhârî Tekkesi*” Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (DBİA), C. V, İstanbul.

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI TÜRKİYE YAZMALARİ, www.yazmalar.gov.tr, Erişim: 04 Ağustos 2016.

VELİOĞLU, T. (2017). *Osmanlı'nın Manevi Sultanları, (Şeyh Edebâli'den Dede Paşa'ya)*, Kapı Yayınları, İstanbul.

YAZICI, T., (1985). “*‘Abd-Al-Qader Balkî*” (Routledge & Paul Kegan), Encycloaedia Iranica, Volume I, Edited By Ehsan Yarshater, Tahran.

YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI SÜLEYMANİYE YAZMA ESERLER KÜTÜPHANESİ, Kütüphane Koleksiyonları-Mikrofilm Arşivi (mikrofilm.pdf, s. 43), www.suleymaniye.yek.gov.tr, Erişim: 04 Ağustos 2016.

YILDIZ, G., (2016). “*İranlı Hacıların Gözüyle İstanbul'u Temâşa*”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt-Sayı: 51, s. 135-160.

YÜCER, H., (2003). *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)*, İnsan Yayınları, İstanbul.